

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Запорізька політехніка»

Методичні вказівки до семінарських занять
і самостійної роботи

з дисципліни

«Зіставне і типологічне мовознавство»

для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня
спеціальності 035 Філологія
освітньої програми «035.041 Германські мови та літератури (переклад
включно), перша – англійська»

Частина 2

2022

Методичні вказівки до семінарських занять і самостійної роботи з дисципліни «Зіставне і типологічне мовознавство» для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 035 Філологія освітньої програми «035.041 Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська». Частина 2 / Укл.: Хавкіна О.М. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2022. – 53 с.

Укладач: Хавкіна О.М., к.філол.н., доцент,

Рецензент: Підгорна А.Б., к.філол.н., доцент

Відповідальний за випуск: Хавкіна О.М., к.філол.н., доцент

Затверджено
на засіданні кафедри теорії
та практики перекладу
Протокол № 8 від
01.06.2022 р.

Рекомендовано до видання
НМК ГФ
Протокол № 8 від
12.05.2022 р.

ЗМІСТ

Передмова	81
Семінарське заняття 5.	
Лексико-семантичні системи мов під контрастивним кутом дослідження	83
Семінарське заняття 6.	
Фразеологія у контрастивному освітленні	97
Семінарське заняття 7.	
Зіставний синтаксис	104
Контрольні питання до курсу	122
Література	126

Передмова

Пропоновані методичні вказівки було розроблено спеціально для студентів-магістрантів (усіх форм навчання) 1 курсу НУ «Запорізька політехніка», які навчаються відповідно до державного освітнього стандарту спеціальності 035 Філологія, за напрямом підготовки 035.041 Філологія «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська». Конспект лекцій було укладено з метою ознайомлення майбутніх фахівців із перекладу з основними поняттями контрастивного мовознавства, з сучасними методиками контрастивних досліджень і аналізу найсуттєвіших спільних і відмінних ознак мов світу на всіх рівнях їхньої структури (фонетико-фонематичному, лексико-семантичному, дериваційному, граматичному, синтаксичному, фразеологічному, стилістичному тощо).

Завданнями, спрямованими на досягнення поставленої мети, є:

- ознайомити студентів із термінами та поняттями курсу;
- з'ясувати найосновніші подібності і відмінності між мовами світу (на усіх мовних рівнях), розкриваючи їх причини, виявити міжмовні відповідності і лакуни;
- схарактеризувати типові для зіставлюваних мов тенденції;
- визначити труднощі у навчанні нерідної мови, а також межі застосування зіставлення як прийому навчання нерідної мови;
- познайомити магістрантів із основними лінгвістичними напрямками і школами, що проводять зіставні дослідження мов світу, проаналізувати основні підходи, принципи та методики зіставних досліджень.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен отримати такі **загальні компетентності**:

ЗК-1. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК-2. Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК-3. Здатність до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК-4. Уміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК-7. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК-11. Здатність проведення досліджень на належному рівні.

ЗК-12. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

По завершенню курсу в арсеналі магістранта повинні бути наступні **фахові компетентності:**

СК-1. Здатність вільно орієнтуватися в різних лінгвістичних, напрямках і школах.

СК-3. Здатність критично осмислювати історичні надбання та новітні досягнення філологічної науки.

СК-4. Здатність здійснювати науковий аналіз і структурування мовного / мовленнєвого матеріалу й літературного матеріалу з урахуванням класичних і новітніх методологічних принципів.

СК-5. Усвідомлення методологічного, організаційного та правового підґрунтя, необхідного для досліджень та/або інноваційних розробок у галузі філології, презентації їх результатів професійній спільноті та захисту інтелектуальної власності на результати досліджень та інновацій.

СК-7. Здатність вільно користуватися спеціальною термінологією в обраній галузі філологічних досліджень.

СК-9. Уміння аналізувати, порівнювати й зіставляти одиниці та явища близькоспоріднених і різносистемних мов на предмет з'ясування спільних і відмінних ознак на всіх рівнях їхньої структури.

СК-12. Володіння навичками науково-пошукової роботи у галузі філології, методами добору, аналізу й обробки даних, всебічно застосовувати їх у підготовці кваліфікаційної роботи.

Пропоновані методичні вказівки можуть бути корисними студентам усіх форм навчання. Робота із запропонованим матеріалом також сприятиме набуттю навичок самоосвіти, що незаперечно матиме позитивний вплив на подальше професійне зростання студентів.

Методичні вказівки можуть стати у нагоді не лише студентам-магістрантам (денного та заочного відділень), майбутнім перекладачам, а також широкому колу осіб й усім, хто прагне вдосконалити свій рівень володіння англійською та іншими іноземними мовами і розуміти закономірності розвитку систем рідної й іноземних мов.

Семінарське заняття 5

Лексико-семантичні системи мов під контрастивним кутом дослідження

1. Принципи і методи зіставного дослідження лексики.
2. Фонова лексика. Слова-символи.
3. Полісемія. Переносні значення.
4. Синонімія.
5. Омонімія й омографія. Міжмовна омонімія.
6. Безеквівалентна лексика. Лексичні лакуни.
7. Емоційна лексика. Внутрішня форма слова.

1. Принципи і методи зіставного дослідження лексики

На сучасному етапі розвитку мовознавства контрастивна лексикологія зосереджується на розвитку дескриптивно-емпіричних досліджень, відомих як «британський контекстуалізм». Багато синтаксичних явищ стали розглядати як проекцію загальних закономірностей функціонування лексикону. Перші ж контрастивні дослідження лексики з'явилися у середині ХХ ст. і були присвячені назвам кольорів і термінам спорідненості. Контрастивна лексикологія розвивалася також у сфері теорії перекладу і двомовної лексикографії. Перекладні словники є реальними зіставленнями лексики двох мов, проте вони не є повним контрастивним аналізом, оскільки описують окремі слова, а не системність, оскільки зв'язки між словами часто розкриваються в словниках на недостатньому рівні. Сучасна зіставна лексикологія фокусується на встановленні головних принципів, параметрів і одиниць контрастивної лексикології і розробляє найефективніші для таких досліджень методики.

Існують односторонній і двосторонній (багатосторонній) шляхи досліджень із зіставної лексикології. Односторонній підхід використовується в лінгводидактиці. Для теорії зіставної лексикології продуктивнішим і об'єктивнішим є двосторонній підхід, тобто підхід від третього члена порівняння. Напр., дослідника цікавить, як у певних мовах виражається дія вживання їжі. Зіставлення укр. *їсти*, англ. *eat*, франц. *manger*, нім. *essen* і *fressen*, кит. *чі* дає можливість дійти висновку, що в нім.м. значенню «вживати їжу» відповідають два

слова, які розрізняються семантичним компонентом «людина» і «тварина», в ін. порівнюваних мовах такого розрізнення нема.

При повному контрастивному аналізі лексико-семант. систем необхідно брати до уваги всі зв'язки і відношення між лексичними одиницями кожної зіставляваної мови – парадигматичні (внутрішньослівні, синонімічні, антонімічні, гіперо-гіпонімічні й міжпольові); синтагматичні (уточнюють і об'єктивізують результати парадигматичного вивчення); епідигматичні (не лише уточнюють перші два аспекти, а й найбільшою мірою здатні вивести дослідника на ономасіологічний і прагматичний рівні (внутрішня форма слова як мотивувальна спадщина, що по-різному представлена в семантиці слова). Адекватний опис лексико-семантичної системи зіставляваних мов можливий лише з урахуванням системних зв'язків та ієрархічних відношень на всіх рівнях аналізу (семному, семемному, лексемному, лексико-семантичних груп і лексико-семантичних полів).

Членування світу понять відбувається по-різному у різних мовах. Напр., 2-членний поділ кінцівок людини в слов. мовах (*рука, нога*) і 4-членним у герм. і ром. мовах (англ. *hand, arm, foot, leg*) + укр. *сир*, рос. *сыр* і *творог*; рос. *билет*, укр. *білет* і *квиток*.

Мовну дискретизацію світу досліджують зіставленням лексико-семантичних полів (ЛСП) досліджуваних мов. Лексико-семантичне поле – сукупність парадигматично пов'язаних лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді спільністю формальних показників) і відображають понятєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ; характеризується такими основними властивостями: зв'язком слів або їх окремих значень, системним характером цих зв'язків, взаємозалежністю і взаємовизначеністю лексичних одиниць, відносною автономністю, безперервністю позначення його смислового простору, взаємозв'язком з іншими полями у межах усього словника. ЛСП двох мов ніколи не збігаються, що пояснюється різним способом життя народів – носіїв цих мов, їхнім темпераментом, складом мислення, чутливістю, культурою тощо.

Зіставний аналіз лексико-семантичних систем, як і інших рівнів мови, може здійснюватися від форми до змісту (семасіологічний підхід) і від змісту до форми (ономасіологічний підхід). Складнощі при зіставному аналізі від змісту до форми значною мірою зумовлені відсутністю семантичних словників окремих мов, а також суб'єктивним поглядом їх укладачів.

Найпоширенішою і найефективнішою в дослідженні лексичної семантики є методика компонентного аналізу, яка застосовується як до окремих лексем, так і до синонімічних рядів, гіперо-гіпонімічних і лексико-семантичних груп (ЛСГ) і полів (ЛСП). Сизначається обсяг цих угруповань, потім на основі компонентного аналізу встановлюються семантичні відмінності між елементами цих об'єднань у кожній із мов і зіставляються результати. Відмінності в наборі сем виявляються у сполучуваності слів. Сполучуваність часто вказує на найтонші семантичні відмінності між словами.

Крім наведених вище методик лексико-семантичного поля, компонентного й дистрибутивного аналізів, у зіставній лексикології використовують ще психолінгвістичні експерименти (вільні й цілеспрямовані), статистичні методи (останні допомагають виявити певні тенденції як на рівні системи, так і на рівні мовлення). Не ігноруючи універсальних відношень включення, перетину й безеквівалентності, контрастивна лінгвістика повинна враховувати характер цих відношень у кожному конкретному випадку, семантику, що залишається за межами тієї частини, що збігається в обох мовах. Усе це в результаті розкриває своєрідність національно-мовної картини світу й інтерпретується через категорії конгїтивної діяльності й національної ментальності носіїв мови.

Семантичний обсяг слів. Гіперо-гіпонімія

Слово – основна одиниця контрастивної лексикології, в якій переплітаються всі види й аспекти значення: речове й граматичне, денотативне й сигніфікативне, синтагматичне й парадигматичне, фонетичне й прагматичне. Значення має національно-мовну специфіку, смисл – універсальний, інтернаціональний. При перекладі з однієї мови на іншу відтворюються не значення, які є специфічними для кожної мови, а смисли. Повний збіг значення у контрастуючих мовах спостерігаємо у однозначних словах – власних назвах, термінах, назвах місяців і днів, числівниках. Неоднозначні слова повних відповідників майже не мають.

Є мови, що багаті словами конкретного значення, а є – багаті на слова із загальними значеннями. Тобто, в одних мовах використовуються родові поняття (гіпероніми), в інших – видові (гіпоніми). Так, англ. *to wash*, нім. *waschen*, фр. *Laver* передаються двома лексемами укр.м. – *мити* і *прати*. Або: укр. лексемам *щіпка*, *пензлик*, *помазок*, *мітла*, *віник*, *віхоть* нім. *Btirste*, *Pinsel*, *Quasi*, *Besen*

відповідає в англійській мові одне слово *brush*: *hair / clothes brush* «щітка для волосся, одягу», *painting brush* «пензель», *sweeping brush* «щітка для підлоги».

Особливою конкретністю значень характеризується українська мова: рос. *закри́ть* (*дверь, собрание, зонт, глаза, солнце, собаку*) – укр. *зачинити* (*двері*), *закрити* (*збори*), *згорнути* (*парасольку*), *заплющити* (*очі*), *затулити* (*сонце*), *замкнути* (*собаку*). Рідше трапляється зворотнє явище: укр. *плавати* – англ. *swim* (про людину і тварину), *float, drift* (про речі, хмари), *sail* (про судно), *steam* (про пароплав), *cruise, navigate* (на чомусь), *boat* (на човні), *glide* (у гондолі). Це зумовлено тим, що слово в одній мові закріплює в своєму значенні такі аспекти (ознаки) денотата, які в іншій мові розподілені між декількома словами. Тобто, в одній мові необов'язково виражається та різниця, яка в іншій мові виражається обов'язково.

Для вивчення денотативного обсягу слів-корелятивів об'єктивним і найзручнішим способом є перевірка на сполучуваність. Так, рос. *дебельй* «сильний, великий» сполучається лише з назвами осіб (*дебельй мужчина, дебелая женщина*), а укр. *дебелий* і з назвами неістот (*дебела дівчина* і *дебелі м'язи, дебела колиска, дебелі ворота, дебелий мішок*).

Наведені вище приклади ілюструють недиференційоване, нерозчленоване значення однієї мови порівняно зі значенням його відповідників у іншій мові. Проте існує й інша розбіжність, коли не збігаються в мовах межі певного семантичного континууму (елементи, пазли дійсності). Напр., нім. *Morgen* «ранок» охоплює час від шостої до десятої години, англ. *morning* від першої до дванадцятої, англ. *night* «ніч» захоплює й ту частину доби, яку в укр.м прийнято називати вечором, а укр. *ніч* охоплює ту частину доби, яку в англ.м. позначають як *morning* «ранок». Для француза перша година після півночі, як і для англійця, — це перша година ранку (*une heure du matin*). Французи вітання *bonsoir* використовують із шостої години вечора, італійці *buona sera* – вже після третьої години дня. Те, що для українця є другим поверхом будинку, для англійця і німця є першим поверхом (*the first floor, erster Stock*). Перший поверх відповідно позначається як *ground floor, Erdgeschofi*.

Такі розбіжності і близькість між співвідносними словами різних мов зумовлені способом життя народів – носіїв мови, характером їх мислення, відмінностями у культурному укладі тощо.

2. Фонова лексика. Слова-символи

Навіть у випадку, коли значення слів-відповідників у двох мовах збігаються, стверджувати про їхню повну семантичну відповідність не завжди можна. Слово живе в контексті культури, тому в різних мовах слова-відповідники можуть мати неоднакові семантичні асоціації. Особливо це стосується *фонової лексики* (лексем із національними асоціативними відтінками). Національні асоціації входять до національно-культурного компонента значення, неповторні для кожної мови, але не фіксуються у тлумачних і перекладних словниках. Поділяються на мотиваційні асоціації, пов'язані з внутрішньомовними чинниками (внутрішньою форма слова, впливом переносних значень, входженням слова в певні словотвірні парадигми, звукові зближення тощо), та асоціації, пов'язані з національно-культурним контекстом у найширшому розумінні. Цей лексичний шар є надзвичайно важливим для міжкультурного спілкування, оскільки часто стають причиною перешкод у міжкультурши комунікації. Так, для іноземця укр. слова *верба*, *тополя явір* – назви дерев, а *калина* – назва куща. Для українців же вони мають дуже глибоке значення, це дуже давні символи «українськості», що часто зустрічаються в укр. фольклорі та поезії.

Особливо національна специфіка асоціювання спостерігається в реакціях-порівняннях, що є специфічними для кожної мови: укр. *стрункий як тополя*, рос. *стройный как берёза*, англ. *thin as a lath* «худий як рейка», фр. *maigre comme un clou* «худий як цвях» тощо.

Національно-мовні картини яскраво виявляються через національні асоціації у словах-символах. Слово-символ є своєрідним, специфічно національним згорнутим текстом (Ю. Лотман). Символ практичне не може бути декодованим носієм іншої культури. Укр. символами виступають географічні назви (*Україна*, *Дніпро*), назви рослин / квітів (*калина*, *тополя*, *барвінок*, *мальва*, *червона рута*), назви тварин / птахів (*чайка*, *зозуля*, *ластівка*). Поширеною в усіх культурах є символіка кольорів, тварин та рослин. Символіка може збігатися і різнитися. Майже в усіх мовах баран асоціюється з тупістю, вовк із кровожадністю, вівця зі смиренністю, заєць із лякливою, кішка з невірністю. Однак у нім. соціумі кішка є символом 1) хижака (*Die Katze läßt das Mäuschen nicht* «Кішка не може не ловити мишей»); 2) чогось незначного, пустого (*Etwas ist für Katze* «даремно, марно», дослівно *Це щось для кішки*); 3) живучості (*Sie ist zäh, wie eine Katze* «Вона живуча, як кішка»); 4) обману, облуди, прикидання (*Eine falsche*

Katze «Фальшива кішка»). В англійській мові *cat* «кішка» може символізувати злу, сварливу жінку. Символіка слова вивляє семантичний ореол слова, зумовлений його етносоціальним і етнокультурним контекстом.

Близькість національних культур може бути оцінена через подібність семантичних асоціацій, прихованих в глибинах національної ментальності. Мовні картини світу можна буде відтворити лише за наявності ґрунтовних словників асоціативних норм за умови широкого охоплення мовців психолінгвістичним експериментом. При вивченні іноземної мови необхідно звертати увагу на національні особливості асоціювання. У контрастивній семантиці особливого значенні набуває соціо-семіотичний підхід (crosscultural lexicology), завданням якого є вивчення лексичної семантики мов у зв'язку з пізнавальною діяльністю народів – носіїв цих мов, з когнітивними процесами, поняттями, в яких зафіксована певна картина світу, щоб перебороти межі, які відділяють одну від одної спільноти людей із різними культурами.

3. Полісемія. Переносні значення

Усі мови світу характеризуються наявністю в них багатозначних слів, отже, полісемія – універсальне мовне явище. Універсальними є й закони розвитку полісемії: закон переходу від конкретного значення до абстрактного, способи творення полісемії (метонімічне й метафоричне перенесення слів), які, проте, у мовах світу можуть реалізуватися по-різному:

1) спільні закономірності перенесення слів на інші значення мають різну сферу використання. Так, у фр. і в укр.м. по-різному виявляється переносне вживання слів, що позначають почуття і сприйнятті людини: у фр.м. – через назви кольорових відчуттів, а в укр. – звукових. Так, укр. прикм. *глухий* має багато переносних значень, яких не має фр. відповідник *sourd* (*глухе місце, глухе вікно, глуха сукня*). Назви кольорів ширше використовуються в переносному значенні у фр.м.: *examen blanc* «екзамен без оцінки, залік», буквально *білий іспит*; *être vert* «бути сильним (про людину)», буквально *бути зеленим* тощо;

2) по-різному використовуються закономірності регулярної полісемії, тобто багатозначності, яка охоплює слова одного ЛСП. Так, в укр.м. одним і тим самим словом позначається дерево і його плід: *груша, слива, айва, персик, абрикос* тощо (але *яблуна – яблуко*), а у

фр.м. це різні слова (*prune* «слива» — *prunier* «сливове дерево», *poire* «груша» — *poirier* «грушеве дерево»);

3) у різних мовах не збігаються групи слів чи окремі слова в межах лексико-семантичних об'єднань, які вживаються у переносних значеннях. Так, в укр.м. назви овочів рідко використовуються для характеристики людей, а у нім. і фр. — часто (фр. *poix* «горіх», *gourde* «гарбуз», *poire* «груша», *cornichon* «корнішон» та ін. у значенні «дурень»; нім. *die Rübe* (укр. *pina*, *буряк*) — товстий ніс людини і круглу, як ріпа, голову; *die Gurke* (укр. *огірок* — довгий ніс. Слова *лебідка*, *сокіл*, *кіт* в укр.м. мають переносні значення, а їх фр. відповідники — ні; при цьому фр. *merle* «дрізд» має переносне значення «пройдисвіт», а в укр. *дрізд* у переносному значенні не вживається;

4) переносні значення слів-відповідників у різних мовах переважно не збігаються через різницю в етнолінгвальному мисленні: укр. *вушко голки* — англ. *eye of needle*, укр. *носик чайника* — фр. *bee du bouilloire* (**дзьоб** чайника). Важко логічно пояснити, чому англ.м. акцентує на «мертвості» цвяха (as **dead** as a doornail) або холоднокровності огірка (as **cool** as a cucumber). Розбіжність переносних значень часто спричиняє непорозуміння, помилки у перекладі. Так, укр. *важкий сон* «поганий сон» — англ. *heavy sleep* (*важкий сон*) «міцний, добрий сон».

Найпоширенішими в мовах є метафоричні перенесення значень, які відіграють надзвичайно важливу роль у пізнавальній діяльності людини і в розвитку виражальних можливостей мови. Метафора існує навіть у нейтральній в експресивно-емоційному аспекті термінології: *cloud technologies*, *glass ceiling* (*in the career*); укр. *сіпуй ринок*.

Терміни-метафори посідають неоднакове місце в мовах. Метафорична традиція в англ.м. надзвичайно сильно, про що свідчить той факт, що англ.м. характеризується набагато більшою кількістю метафоричних термінів, ніж укр. До того ж укр.м. не має однокомпонентних метафоричних термінів, а в англійській мові їх аж 6 відсотків: *hiccup* (гикавка) «короткочасне падіння курсу акцій».

Існують лексичні переноси, однакові, спільні для багатьох чи всіх мов (просторові назви використовуються для позначення часових понять, слова зі значенням «тупий» і «гострий» для позначення звуків і відчуттів, зорова і звукова лексика на означення смакових понять: *довгий тиждень*, *двогодинна подорож*; *тупий звук*, *гострий біль*), і оригінальні, що вказують на специфічність національного мислення і

мовного світосприйняття: *верещака* «той, хто багато верещить» і «страва зі свинячої грудинки»; *close* «близький», «душний», «детальний», «закритий», «строгий», «цупкий», «густий (про ліс)», «потайний», «скупий» тощо. Перенесення слів містить у собі інформацію про суспільне й культурне життя народу. Оригінальність перен. значень – перспективний напрям контрастивних досліджень, матеріал для вивчення міжпольових зв'язків, оскільки вони ґрунтуються переважно на полісемії (слово різними значеннями входить до різних полів).

Отже, значення полісемічного слова дуже рідко збігаються, частіша має місце розбіжність і часткова відповідність. Остання передбачає: 1) включення (коло значень слова в одній мові ширше ніж у його відповідника в іншій мові: англ. *neck* має значення «шия», як і в укр.м., але має ще значення «шийка пляшки» (*bottle neck*), «комір», «перешийок», «коса», «вузька затока» та ін/; 2) перетин (у кожній із зістав-люваних мов є значення, які збігаються і які не збігаються): англ. *party* і укр. *партія* мають спільні значення «політична партія», «група, загін» (*ambulance party – санітарна група*), але англ. *party* ще має значення «компанія, екскурсія», «вечірка», «сторона в судовому процесі», «учасник переговорів», «співучасник», а укр. *партія* -- «кількість товару», «гра (в шахи тощо)», «частина музичного твору, що виконується одним інструментом, одним співаком».

Полісемія є універсальним явищем, але її поширеність у різних мовах неоднакова. Так, в англ.м. вона поширена більше, ніж в укр. За підрахунками І. В. Арнольд, 1 000 найуживаніших англійських слів має 25 000 значень. Слово *get*, за Оксфордським словником, має 234 значення, з чим не може зрівнятися жодне українське полісемічне слово.

4. Синонімія

Природа синонімії є не лише показником неоднакових можливостей позначення одних і тих самих концептів у різних мовах. Вона також пов'язана з семантико-стилістичними особливостями, які виявляють якісні відмінності між синонімічними рядами різних мов.

Мови різняться за багатством синонімії, кількісним складом співвідносних синонімічних рядів, семантичними відтінками синонімів, стилістичною їх характеристикою, сферою вживання тощо. У синонімії виявляються мовні картини світу, які є унікальними навіть у мовців близькоспоріднених мов.

Синонімія укр.мю надзвичайно багата: *метелиця, заметіль, сніговійниця, сніговиця, завірюха, хуртовина, хурделиця*; слово *бити* має 45 синонімів, багато з яких відзначаються оригінальною національною внутрішньою формою. Крім багатства синонімічних рядів, національна специфіка синонімії виявляється у сфері стилістичних і стильових відношень синонімів: *захворіти, занедужати, ослабнути* (розм.), *злягти, звалитися* (розм.).

Відмінною рисою української мови є наявність у ній великої кількості *слів-дублетів* (абсолютних синонімів): *заступник – замісник; земляк – краянин; Фонтан – водограй*.

5. Омонімія й омографія. Міжмовна омонімія

Омонімія є універсальним явищем, проте її питома вага в різних мовах неоднакова. Так, у фр. і англ. м. вона поширеніша, ніж, скажімо, в укр. Це може бути пояснено тим фактом, що у мовах з короткими словами і широко представленою конверсією омонімів більше.

Виділяють *гетерогенні* причини виникнення омонімів (коли вони виникають через збіг різних слів) і *гомогенні* (виникають як результат розпаду одного слова на два). Приклади гетерогенних омонімів, що виникли внаслідок: 1) істор. звукових змін: англ. *flaw*¹ «тріщина» і *flaw*² «порив вітру», фр. *pêche*¹ «персик» і *pêche*² «рибальство, улов»; 2) збігу питомого й запозиченого слова або двох запозичених із різних мов слів: укр. *балка*¹ «яр» (тюрк. походження) і *балка*² «дерев'яна колода» (запозичення з нім.м.). Гомогенні омоніми: укр. *порох*¹ «пил» і *порох*² «вибухова речовина»; англ. *nail*¹ «ніготь» і *nail*² «цвях», *Zug*¹ «течія» і *Zug*² «поїзд»; фр. *train*¹ «хід» і *train*² «поїзд».

Кожна мова має свої особливості і в творенні, і в характері семантики гомогенних омонімів. Болг.м. характеризується великою кількістю омонімів – префіксальних дієслів: *загълхна*¹ «почати глухнути» і *загълхна*² «оглухнути», *загния*¹ «почати гнити» і *загния*² «зігнити». В укр.м. префіксальна омонімія трапляється, але має інший характер: починальний префікс *за-*, будучи нерезультативним, поєднується з нерезультативним д-вом, а його якісно-результативний омонім, поєднуючись із неграничним д-вом, перетворює його на результативний: *забризкати* (почати бризкати) – *забризкати* (штани), *заговорити* (з ким-небудь) – *заговорити* (кого-небудь).

У зіставному вивченні омографів слід звертати увагу на фонологічні й орфографічні засоби, які беруть участь у творенні омографів. Такі засоби в різних мовах частково збігаються. Так, в

англ.м. є два типи омографів – сегментний і суперсегментний. До *сегментного типу* належать омографи, поява яких не зумовлена різним наголошуванням: *wind* /wind/ «вітер» – *wind* /waɪnd/ «виток, поворот», *delegate* /'deligeɪt/ «делегувати» – *delegate* /delɪɡɪt/ «делегат». До *суперсегментного типу* належать слова однакового написання, які відрізняються наголосом і, відповідно, вимовою ненаголошених голосних: *present* /'preznt/ «подарунок» – *present* /pri'zent/ «дарувати». Обидва типи омографів англ.м. поділяють на 1) лексичні, які різняться тільки лексичним значенням (*bow* /bou/ «лук» – *bow* /bau/ «поклін»); 2) лексико-граматичні (ім. *lead* /led/ «свинець» – д-во *lead* /li:d/ «вести»); 3) граматичні (*read* [ri:d] «читати» – *read* [red] «читав»).

В укр. немає сегментних омографів, лише суперсегментні (лексичні: *замок* — *замок*; лексико-граматичні: *дорога* – *дорога*; граматичні: *розрізати* — *розрізати*). Укр. омографи належать до однієї й тієї самої частини мови (*атлас* – *атлас*), а в англ. – до різних.

Англ.м. не відзначається такою рухомістю наголосу, як укр., але суперсегментні омографи у ній теж поширені, що пояснюється пам'яттю про давньогерм. мови: у них наголос у префіксальних д-вах був кореневим, а в префікс. іменах – початковим: *'desert* «пустеля» – *de'ssert* «залишати», *'rebel* – «бунтівник» – *re'bel* «повставати».

Останнім часом усе більшу увагу контрастивістів привертає до себе *міжмовна омонімія* (слова двох мов, які мають однакову форму, але різняться значенням): укр. *тильний* «уважний» – рос. *пыльный* «притрушений пиллю», укр. *диван* «рід меблів» – пол. *dywan* «килим», укр. *магазин* «крамниця» – англ. *magazine* «журнал» .

Сучасні дослідження засвідчують два підходи до міжмовної омонімії – *перекладознавчий*, пов'язаний з омонімією реалій при перекладі з однієї мови на іншу (Й. Влчек, С. Власов, С. Флорін, І. Козелевський, О. О. Реформатський та ін.) та *контрастивний*, в основі якого – зіставлення лексичних корелятів у двох мовах, як споріднених, так і генетичне віддалених (В. В. Акуленко, Л. В. Бублейник, В. М. Ма-накін, А. Є. Супрун та ін.). Видано певну кількість словників міжмовних омонімів (=словників фальшивих друзів перекладача).

6. Безеквівалентна лексика. Лексичні лакуни

У науковій літературі терміни *безеквівалентна лексика* і *лакуни* часто вживаються як синонімічні і називають слова, що відсутні в певній мові й не перекладаються «на загальних підставах»: ознаками цієї лексики вважають незрозумілість і незвичність.

Безеквівалентність слід розглядати лише стосовно певної (іншої) мови, оскільки нерідко трапляються випадки, коли слово однієї мови є безеквівалентним стосовно іншої, але має прями відповідники в багатьох інших мовах: укр. *новосілля* має рос. відповідник *новоселье*, але є безеквівалентним щодо чес.м., в якій це поняття передається описово. Приблизно 5-10% слів мов навіть одного культурного кола не мають однослівних відповідників в іншій мові.

Існують різні класифікації безеквівалентної лексики і, відповідно, лакун. : 1) **абсолютні** лакуни (коли немає однослівного еквівалента в іншій мові, як, наприклад, англ. *glimpse* «зорове короткочасне враження; картина, що швидко промайнула перед очима; швидкий погляд»; англ. *spell* – укр. *писати (вимовляти) слово за буквами*; укр. *дочитати* – англ. *to read to the end*; 2) **відносні** лакуни (коли кореляти не збігаються за частотою вживання, поширенням і сполучуваністю): укр. *взуття* вживається частіше, ніж англ. *footwear*, яке зазвичай функціонує у сфері торгівлі, тоді як в інших випадках використовуються слова *shoes, boots*.

Серед безеквівалентної лексики виокремлюють три групи:

1) слова на позначення національно-культурних реалій народів (=культурологічні лакуни): укр. *чумак, галушки, вечорниці, тризуб*; англ. *Big Ben* «годинник на будинку англ. парламенту», *clambake* «пікнік на березі моря, під час якого їдять запечені моллюски, рибу або кукурудзу», *drugstore* «магазин, який торгує ліками, косметикою, журналами, морозивом і кавою», *grill-room* «ресторан або зал у ресторані, де подається смажене м'ясо або риба, приготовані на замовлення відвідувача»; нім. *Richtfest* «свято з нагоди зведення будинку під дах»; італ. *tarantella* «італійський народний танець»; ісп. *toreador* «учасник бою биків (корида)»; япон. *гейша* «жінка, яка вміє грати, танцювати, вести світську бесіду, і яку запрошують на роль гостинної господині на прийоми, банкети тощо». За тематикою тут виділяються поняття географічні (*тропіки*), етнографічні (*макітра*), суспільно-політичні (*ку-клукс-клан*). За поширенням: національні (*гопак*), регіональні (*арик*), інтернаціональними (*джинси*) і локальними (*трембіта*);

2) відсутні в якійсь мові слова на позначення понять, які існують у певному суспільстві і могли б мати однослівне вираження: *доба* – англ. *twenty-four hours*; нім. *vierundzwanzig Stunden, Tagund Nacht*; фр. *vingt-quarte heures, (un) jour et (une) nuit*; англ. *cattle* – укр. *велика*

рогата худоба; англ. *by-line* – укр. *рядок*, у якому поміщуються *прізвище автора, художника, фотографа*. Тут виділяємо 2 підгрупи:

а) безеквівалентні слова, які пояснюються різним членуванням мовами навколишнього світу (англ. *finger i toes* – укр. *пальці*; рос. *сыр і творог* – укр. *сир*) – двом гіпонімам однієї мови відповідає один гіперонім іншої;

б) безеквівалентні слова, поява яких зумовлена тим, що певний етнос на протигагу іншому не звернув увагу на якісь не важливі для нього явища чи процеси: англ. *co-education* «спільне навчання хлопчиків і дівчаток», *mondayish* «небажання працювати після вихідних». Сюди ж відносимо конверсійні англ. відіменні д-ва: *to finger* – *торкатися пальцем*, *to button* – *пришивати гудзик*, а також англ. дієслівні лексеми з префіксом *mis-* на позначення помилково виконаної дії *misinterpret*, *miscalculate*, *misplace* тощо, які відповідають в укр.м. словосполученням *неправильно зінтерпретувати, неправильно розрахувати, поставити не на місце*).

Обидві групи різняться тим, що в першому випадку слів немає через відсутність у цій культурі відповідних понять, а в другому відсутність слова зумовлена відсутністю не поняття, а однослівного (синтетичного) його вираження;

3) відсутні слів зумовлена внутрішньомовними причинами (неповнотою парадигм), які можуть бути пояснені морфемною структурою слова, що чинить опір утворенню деривата за потрібною моделлю: укр. *понеділковий, вівторковий, ?, четверговий, п'ятничний, суботній недільний*. Інколи лакунами можуть бути цілі лексико-граматичні класи слів, специфічних для певної мови (артиклі в ром.-герм.м., укр. безособові форми на *-но, -то*).

Вивчення лакун допомагає краще зрозуміти своєрідність структури мови, специфіку категоризації світу речей і понять, виявляти структурно-семантичні відмінності мов тощо.

7. Емоційна лексика. Внутрішня форма слова

Емоційна лексика також є об'єктом зіставних досліджень. Подібні слова не збігаються в різних мовах, як у кількісному так і у якісному аспекті. Укр.м. у порівнянні з ін. слов., а також герм., ром., значно вирізняється багатством емоційно-оцінних засобів, особливо це справедливо для зменшувально-пестливих і пейоративних лексем (завдяки наявності спеціальних суфіксів, які можуть передавати семантику зменшеності, пестливості, іронії, збільшеності тощо): 1) в

іменниках: *бабусенька, Степанко, калинонька; носяра, дідище*; 2) прикметниках: *рідненький, зеленесенький*; 3) прислівників: *щовівторочка, близенько*; 4) дієслів: *їстоньки, спатуні*. Такі форми мають навіть слова, що не можуть бути оцінені як позитивні: *воріженьки, хворобонька*. Вони є безеквівалентними для неспоріднених з укр.м., віддалено споріднених і близькоспоріднених мов. Ці форми характеризують укр. націю як ліричну, сентиментальну, кордоцентричну у порівнянні з іншими народами. Рос.м. багатше представлена безеквівалентними зневажливими емотивами (*деваха, мужичонка* тощо). На думку І. О. Голубовської, адекватне пояснення цьому міжкультурному феномену треба шукати в залученні даних етнопсихологічного характеру.

У більшості герм. мов і в тюрк. мовах суб'єктивна оцінка виражається аналітично: англ. *a little chair* «стілець», *a petty people* «люди»; норв. *lille Anna* «Ганнуся»; казах. *улкен аю* «ведмедище» (буквально *дуже великий ведмідь*).

У багатьох мовах засобами суб'єктивної оцінки слугують звуконаслідувальні слова, які синоніми до емоційно нейтральних слів: укр. *варнякати, бухтіти, гримати*; англ. *grumble, twitter, mutter*.

У багатьох мовах назв тварин вживаються для оцінної характеристики людей: *хижак, тварина* для жорстокої людини, *лис* для хитрої, *осел* для дурної, *ведмідь, бик* для вайлуватої, *козеня, курчатко* для маленьких дітей. Але при загальній схожості таких асоціацій кожна мова має свої особливості стосовно антропоморфного значення кожної такої окремої лексеми.

Важливе значення для виявлення специфічних ознак лексико-семантичних систем і, відповідно, для розкриття мовних картин світу має зіставлення **внутрішньої форми** слів-відповідників, тобто способу мотивації слова в кожній із зіставляваних мов, тобто зв'язок значення слова з його структурою.

Розрізняють чотири типи мотивованості: *етимологічний*, який заснований на зв'язку слова з історичними джерелами – словами, які існували у мові раніше (*ключ*, англ. *boy*); *морфологічний*, коли слово мотивується його складовими морфемами (укр. *мистецтво+знав+ець*; англ. *un+believ+able*); *фонетичний*, коли лексема мотивується звуконаслідуванням (*грюкнути, телотіти*; англ. *hiss, whip*); *семантичний* (або *зумовлений семантичним полем*), що базується на

переносному значенні мотивується прямим значенням (*крило будівлі*; англ. *mouth of the river*).

Для зіставного мовознавства важливим є встановлення співвідношення мотивованих і немотивованих слів і типів мотивованості. Так, в англ.м. на 1 мотивоване слово припадає 14 немотивованих; в укр.м. мотивованих слів значно більше. Дуже високою є мотивованість слів у нім.м. Типи мотивованості в різних мовах представлені не однаково: морфологічний тип в укр.м. представлений ширше, ніж в англ. (91,8% і 88,48% відповідно); фонетично і семантично мотивовані лексеми в англ.м. трапляються частіше, ніж в укр. (фонетичний тип: 1,36% (англ.м.) і 0,8% (укр.м.) мотивованих слів, семантичний тип: 10,16% (англ.м.) і 7,4% (укр.)).

Ознака, покладена в основу назви, в різних мовах переважно не збігається, є оригінальною, неповторною і засвідчує своєрідне бачення навколишнього світу представниками різних етносів: укр. *швець* «той, хто шие», рос. *сапожник* «той, хто робить чоботи (рос. *сапоги*)», нім. *Schuhmacher*, англ. *shoemaker* «той, хто робить черевики»; укр. *веселка* від *веселий*, рос. *радуга* від *рад* або *райдуга* «весела дуга», англ. *rainbow* «дощова дуга». Коли йдеться про музичні інструменти, то українці, росіяни, німці та французи грають (укр. *грати*, рос. *играть*, нім. *spielen*, франц. *jouer*), іспанці торкаються (*tocar*), італійці заставляють звучати (*suonare*), а румуни співають (*cînta*). У рос. *больницах* *болеют*, в укр. *лікарнях* *лікують*. Зрідка трапляються випадки однакової мотивації: укр. *журавель* і англ. *crane* «приспособлення для підняття води з колодязя».

Інтерпретуючи внутрішню форму слів в аспекті мовних картин світу, слід мати на увазі, що немає прямої кореляції між внутрішньою формою слова і світобаченням носіїв мови. Це ж стосується і наявності чи відсутності певних слів у мові. У подібних випадках потрібно враховувати й усі інші способи вираження певного значення в мові.

Вивчення мотивації слів важливе не тільки для розкриття когнітивної діяльності носіїв мови, національно-мовної картини світу, а й для визначення словотвірних тенденцій у тій чи іншій мові. Зіставлення в цьому аспекті української й англійської мов показує, що в англійській мові поширенішою є семантична деривація (конверсія), з чим може бути пов'язана багата полісемія в англійській мові.

Семінарське заняття 6

Фразеологія у контрастивному освітленні

1. Типи міжмовних співвідношень фразеологізмів: повна еквівалентність, неповна еквівалентність, безеквівалентність.
2. Національна специфіка фразеологізмів на структурному та лексичному рівнях.
3. Варіативність у фразеології.
4. Фразеологічна синонімія й антонімія.

1. Типи міжмовних співвідношень фразеологізмів

Кожна мова має свій специфічний фразеолонд, який є національно маркованою частиною лексиону. Фразеологічний склад безперервно поповнюється новими фразеолологічними одиницями (ФО), відображає культурно-історичний досвід народу, якому цей фразеолонд належить, а також ілюструє специфіку історичних законів розвитку мови.

В залежності від значення фразеологізмів, розрізняють такі типи міжмовних співвідношень ФО:

1) повна еквівалентність (фразеологізм однієї мови має ідентичний відповідник в іншій мові, тобто фразеологізми-відповідники збігаються практично повністю за своїм значенням, структурно-граматичною будовою, образною основою, функціонально-стилістичною та експресивно-емоційною конотацією). Напр., укр. *золоте серце* – англ. *a heart of gold*; укр. *клявати носом* – білор. *кляваць носам*; укр. *втомилися як собака* – англ. *be dog-tired*; укр. *як гриби після дощу* – рос. *как грибы после дождя* – білор. *як грыбы пасля дожджу* – польськ. *jak grzyby po deszczu* – болг. *като гъби след дъжд*; укр. *пролити кров* – англ. *to shed blood*. Т. П. Кшешовським і Р. П. Зорівчак називають такі співвідносні фрази фразеолологічними конгруентами;

2) неповна еквівалентність. У цій групі виділяємо такі підгрупи:

а) ФО з однаковим значенням, але різною образною мотивацією (основою): укр. *як слон у посудній лавці* – англ. *like a bull in a China shop*; укр. *ні сіло ні впало* – рос. *с бухты-баракхты*; укр. *пиймавши облизня (облизавши макогона)* – рос. *несолоно хлебавши*; укр. *коли рак свисне* – рос. *после дождика в четверг* – англ. *when pigs fly* «коли свині

літатимуть», *when the moon turns green cheese* «коли місяць стане зеленим сиром» – франц. *attendez-moi sous Gozme* «почекайте мене під в'язом» – нім. *wenn die Hunde mit dem Schwanz bellen* «коли собаки почнуть гавкати хвостами» – ісп. *cuanda la rana crie (tenga) pelo* «коли в жаби виросте волосся» – кр.тат. *деве минареге чыкъкъанда* «коли верблюд вилізе на мінарет» – кит. *tie shu kai hua* «коли пониклий саговник зацвіте»;

б) фраземи, однакові за денотативно-сигніфікативним значенням, але відмінні за емоційно-оцінним компонентом: рос. *подруга жизни* «дружина» – білор. *падруга жызни* «дружина + відтінок жартівливості».

Інколи ФО, що виглядають однаково за своєю структурою і лексичним наповненням, можуть різнитися значенням в різних мовах: укр. *показувати зуби* «сміятися» – білор. *паказваць зубы* «сміятися» – рос. *показывать зубы* «виявляти до когось ворожість»; укр. *дати маху* «помилитися» – білор. *даць маху* «кинутися тікати»; франц. *lâcher du lest* «пожертвувати чим-небудь» (заради порятунку) – укр. *скинути баласт* «позбутися зайвого»; укр. *обвести навколо пальця* «обдурити, перехитрити кого-небудь» — словацьк. *omotat' si niekoho okoloprsta* «підкорити когось»; укр. *дивитися крізь пальці* «навмисне не помічати когось» – словацьк. *pozerat' na niekoho cerprsty* «дивитися зверху на когось, щось»;

3) безеквівалентні (в одній мові фразема наявна, в іншій ФО з таким значенням відсутня): англ. *a busman's holiday* – укр. святковий або вільний день, який продено завичайною роботою; укр. *тумою туманіти* – рос. *торчать*; укр. *пускати ману* – рос. *дурачить*.

За умови безеквівалентності можливі два типи співвідношень ФО у порівнюваних мовах:

1) співвідношення ФО в одній мові і слова в іншій. У такому випадку зворот нерідко вирізняється образністю, але еквівалент-слово має достатньо високий рівень внутрішньої експресії, яка компенсує відсутність ФО з тим самим значенням в іншій мові. Напр.: рос. *забубенная голова* «безшабашна, відчайдушна людина» – укр. *шибайголова, зайдиголова, урвиголова, пробийголова*; рос. *гусь лапчатый* – укр. *хитродум*; укр. *набратися сорому* – рос. *осрамиться*;

2) співвідношення ФО в одній мові і вільного сполучення в іншій. Напр.: рос. *дело табак* – укр. *кепська справа*; рос. *с бору по сосенке* – укр. *звідусіль потрошки*.

Отже, повна міжмовна еквівалентність фразеологізмів є непоширеним явищем, при цьому чим віддаленіші мови, тим менше в них ідентичних фразеологічних відповідників.

2. *Національна специфіка фразеологізмів на лексичному та структурному рівнях*

Національний колорит фразеології (сукупності усіх властивих певній мові усталених зворотів і висловів) може виявлятися: а) у значенні фразеологізмів; б) в їхній структурі (граматичних моделях); в) у їхньому лексичному складі; г) в особливостях їх уживання (варіювання); д) у семантичних зв'язках у фразеологічних системах. Це і є ті параметри, за якими зіставляють фразеофони різних мов.

Фразеологічні одиниці будуються за такими самими моделями, що й вільні словосполучення. У кожній мові є специфічні структурні типи словосполучень, отже, вони є й серед фразеологізмів. Так, наприклад, в англійській мові можна виділити такі типи фразеологічних сполучень, як $V_{inf}+N$, $N+N$, N of N , $N's+N$, N for N тощо. За підрахунками П. Шаніна, тип $N+N$ представлений 64 моделями, із яких 22 моделі утворюють групу найпоширеніших, які покривають більше 80% типу $N+N$: $N_{obj}+N_{obj}$, $N_{mult}+N_{obj}$, $N_{pers}+N_{abstr}$, $N_{place}+N_{obj}$, $N_{col}+N_{pers}$, $N_{col}+N_{obj}$, $N_{pers}+N_{pers}$, $N_{mat}+N_{obj}$, $N_{obj}+N_{abstr}$, $N_{abstr}+N_{col}$, $N_{abstr}+N_{abstr}$, $N_{abstr}+N_{pers}$, $N_{unit}+N_{obj}$, $N_{mult}+N_{obj}$, $N_{place}+N_{pers}$, $N_{pers}+N_{obj}$, $N_{mult}+N_{col}$, $N_{mult}+N_{abstr}$, $N_{mult}+N_{pers}$, $N_{pers}+N_{col}$ (N_{pers} – назви осіб, N_{col} – збірні обчислювані іменники, N_{mult} – збірні необчислювані іменники, N_{unit} – назви одиниць виміру, N_{obj} – назви предметів і подій, N_{mat} – назви речовин і матеріалів, N_{abstr} – абстрактні іменники, N_{place} – топоніми) Міжмовне зіставлення моделей дає можливість виявити наявність / відсутність певних моделей у фразефонді інших мов. При зіставленні моделей слід звертати увагу на порядок слів у фраземах, тобто на те, у препозиції чи в постпозиції знаходиться залежний компонент.

Специфіка лексичного складу може виявлятися:

1) у вживанні безеквівалентних слів і слів із національно-культурним семантичним компонентом. Напр., укр. *на рушник стати* «одружитися», *гарбуза дати* «відмовити тому, хто сватається», *голова як макітра* «про дуже розумну людину», англ. *It's not my cup of tea* – «це не в моєму дусі, не подобається». Специфічні для кожної мови фраземи характеризуються наявністю в них слів на означення

предметів традиційного національного побуту (укр. *рушник, гарбуз, макітра*, англ. *cup of tea*);

2) у використанні національних власних назв (антропонімів, топонімів, гідронімів тощо): укр. *за царя Панька* «дуже давно», *мов Кузьма з маку* «недоречно, недоладно або невчасно що-небудь сказати», *товктися як Марко по пеклу* «невпинно, не перестаючи», *як Пилип з конопель* «невчасно або недоречно сказати що-небудь», *позичати у Сірка очі* «втратити почуття сорому, власної гідності»; абоангл. *meet one's Waterloo* – «бути розбитим, зазнати остаточної поразки» (як Наполеон під Ватерлоо);

3) у використанні певних слів у співвідносних компаративних ФО, які завжди є специфічно національними: укр. *голодний як вовк (собака)* – нім. *hungrig wie ein Bar* «голодний як ведмідь», *hungrig wie sieben Wolfe* «голодний як сім вовків», *hungrig wie zehn Lowen* «голодний як десять левів»; укр. *п'є як швець (чоботар)* – нім. *trinken (saufen) wie ein Burstenbinder* «п'є як щітка», *saufen wie ein Domherr* «п'яний як священик»; укр. *здоровий як бик (бузай)* – чеськ. *je zdravý jako býk* «здоровий як буряк»; укр. *червоний як рак* – рос. *красный как клюква* – англ. *as red as Rotherham College* «червоний як Ротергемський коледж» – нім. *rot wie Zunder* «червоний як трут». Специфічно національними є також ФО, побудовані на повторах або римі: укр. *ливцем лити, ходуном ходити, на Миколи та й ніколи*, рос. *ни ответа ни привета, детишкам на молочишко*; англ. *culture vulture* «поціновувач мистецтва»;

4) у частотності слів-відповідників у фразеологізмах. Так, в укр. фразеології поширені ФО із компонентом *мак*: *в голові мак цвіте* «хто-небудь недосвідчений, нерозумний», *сісти маком* «потрапити в безвихідне, скрутне становище», *як козак з маку, мов Кузьма з маку, вскочити в мак* – усі вживаються в значенні «недоладно, не так, як треба, сказати або зробити що-небудь», *втерти маку* «суворо покарати, добре провчити», *як за гріш маку* «дуже багато», *хоч мак сій* «дуже тихо», *як мак на четверо (бідній)* «дуже бідний», *стерти на мак* «розтрусити, розбити вщент»; *як маку* «дуже багато», *не з маком* «кому-небудь дуже погано», *дістати фігу з маком* «нічого не одержати», *з маком і таким бути* «по-різному; і краще, і гірше», *з медом та маком (промовити)* «облесливо, нещиро», *як після маку (спати)* «міцно, дуже добре». У фр.м. найпоширенішими є ФО з

кольоронімами і соматизмами (назви частин тіла), а також часто використовується числівник *quarte* «чотири» (в укр.м. *три, сім і десять*). Фразем зі словом із значенням «вода» (*voda, water, agua*) в англ.м. 37, в укр. – 65, в ісп. – 105. В ісп. та англ. мовах широко представлені ФО, пов'язані з морською тематикою. Подібна нерівномірність розподілу фразем за лексико-семантичними та тематичними групами може бути пояснена позамовними чинниками;

5) слова, ідентичні за основним значенням, можуть мати різний семантичний обсяг і вступати у ФО різними значеннями. Так, скажімо, фр. *eau* «вода» має ще значення «рідина людського організму», тому вживаються у виразах *être tout en eau* «бути в милі (поті)», *cela fait venir l'eau à la bouche* «від цього слинка тече».

3. Варіативність у фразеології

Фразеологія, на відміну від лексики, характеризується великою варіативністю. Ця варіативність може бути фонетичною (рос. *ноль/нуль без палочки*), словотвірні (*животы/животики надорвать*), лексичні (*налететь/вцепиться коршуном*), синтаксичні (*наговорить три короба – наговорить с три короба*). М. Копыленко і З. Попова висловлюють таку думку, що якщо при заміні компонента семантика фразеологізму не змінюється (напр., англ. *to put one's nose in to poke one's nose* «з'явитися; показати носа десь»; *small fry* і *small beer* «дрібнота; дрібні, незначні люди»), то це варіанти фразеоодиниці, а якщо спостерігається семантична диференціація (*to give the bird* «дати відставку королю/любовнику» і *to give sack* «звільнити»), то маємо справу з синонімією ФО. Варіативність – одна з найхарактерніших особливостей фразеології і важлива умова творення фразем. Зіставно-типологічне вивчення фразеологічних систем двох мов спирається на характеристику не стільки окремих ФО та їх компонентів, скільки узагальнених фразосхем, семантичних моделей, які відображають процеси фразотворення. У межах семантико-структурної моделі виділяється інваріант і його модифікації, які відзначаються передусім конкретним лексичним наповненням, а також семантико-структурним, діалектним, функціонально-стилістичним та іншим варіюванням. Співвідношення між інваріантом і варіантом можуть по-різному виявлятися в кожній із мов. Пор. численні укр. й рос. фразеологізми з компонентом *чорт/чёрт*: укр. *чорт* (*дідько, біс, лихий, киндя, морока, лиха година, тряся, враг, кат, грець* та ін.); рос. *чёрт* (*бес, леший, лукавый, дьявол, шут, нелегкая, нечистый дух, нечистая сила*).

Відповідно до цього визначаються парадигми можливих змін фраземи в зіставному аспекті. Отже, відносна стійкість складу фраземи не виключає можливості його варіювання, як формальне, так і слівне, компонентне.

Часто трапляються випадки, коли в одній мові фразеологізм має варіанти, а в іншій не має. Пор. укр. *голуба (блакитна) кров* «аристократія, люди знатного, дворянського походження» – англ. *blue (high) blood* – рос. *голубая кровь*.

4. Фразеологічна синонімія й антонімія

Фразеологізми різних мов відрізняються системними зв'язками, тобто особливостями полісемії, синонімії, антонімії, гіперо-гіпонімії. Навіть у близьких мовах ідентичні фразеологізми за формою можуть перебувати в різних співвідношеннях щодо їх багатозначності. Так, дослідниця М. В. Чижмарова порівнюючи паралельні фразеологізми укр. і словацької мов, виявила такі специфічні риси відношень фразеолондів цих двох мов:

а) полісемічній фраземі укр. мови відповідає моносемічна фразема слов.м. Укр. *молоти язиком* має три значення: 1) багато, довго говорити; 2) вести несерйозні, беззмістовні розмови; 3) говорити швидко. Паралельна словацька фразема *mliet' jazykom* має лише одне значення, яке відповідає першому значенню укр. ФО;

б) моносемічній укр. ФО відповідає слов. полісемічна фразема. Укр. *кривити уста* «ставитися до кого-, чого-небудь зневажливо, зверхньо, з презирством» – слов. *krivit' usta*, крім наведеного значення української фраземи, має ще значення «хотіти плакати»;

в) полісемічна фразема укр.м. має полісемічний відповідник у слов.м., але не всі значення збігаються. Укр. *впасти в око* має чотири значення: 1) «звернути на когось, щось увагу»; 2) «стати особливо помітним»; 3) «сподобатися кому-небудь»; 4) «побачити, помітити щось». Паралельна словацька фразема *padnut' niekomu do oka* має лише два значення, які збігаються з першим і третім значеннями укр. ФО.

Національно-мовна специфіка фразеології виразно виявляється в синонімічних зв'язках фразем. Мови можуть різнитися як за багатством синонімічних рядів, так і за відношенням фразем усередині синонімічних рядів за додатковими диференційними ознаками — семантичними, оцінними, стилістичними. У синонімічних рядах одні ФО двох мов можуть зближуватися, навіть цілком накладатися одна на одну, інші можуть не мати прямих аналогів у другій мові, відрізнятися

семантично й стилістично. Пор. укр. *обоє рябоє* (розм.), *одним мотузком зв'язані, однією міркою мірянні, один одного варт, який їхав, таку й стрів* (здибав), *зустрівся Яким з таким* (розм.), *одного поля ягода* (розм.) і англ. *pee in the same pot, birds of a feather, (there's) not a pin to choose between them, there is nothing to choose between them, they make a pair*. У цих двох різномовних синонімічних рядах деякі із співвідносних фразем суттєво розходяться за внутрішньою формою й стилістичними конотаціями. Пор. ще укр. й рос. ФО зі значенням «те, що позбавлене здорового глузду; нісенітниця»: *сон рябої кобилы, три мішки (сім мішків) гречаної вовни, на вербі груші (а на осиці кислиці); бред сивой кобылы, турусы на колёсах, сапоги всмятку, андроны едут, чёрт в ступе*. За збігу внутрішньої форми першого члена інші співвідносні фраземи, зближуючись за значенням, різняться за метафоричною основою, хоч усі вони побудовані на алогізмі.

Синонімією фразем зумовлюється специфіка антонімічних рядів у кожній із зіставлюваних мов. Чим багатшими є синонімічні ряди, тим більше фразем вступають в антонімічні опозиції. Крім цього, специфіка фразеологічної антонімії може виявлятися в інших особливостях. Так, зіставлення антонімічних рядів фразем в укр. і рос. мовах виявило переважання фразем, які позначають негативну ознаку, над фраземами, що передають позитивну ознаку.

Важливим є те, що достовірну картину про специфіку фразеології порівнюваних мов можна отримати за умови зіставлення не окремих фразем, а фразеологічних систем мов. Спочатку необхідно проаналізувати системні (парадигматичні) відношення у фразеології кожної окремої мови, а відтак зіставляти (накладати одне на одне) системні об'єднання (тематичні групи, фразеологічні поля, функціонально-семантичні ряди – синоніми, антоніми тощо) і фразеологічні системи в цілому для виявлення спільного й відмінного між ними.

Національно-мовна специфіка фразеології найбільшою мірою виявляється в лексичному складі фразеологізмів, частотності певних тематичних груп слів, у варіативності фразем, їх багатозначності і системних (синонімічних й антонімічних) зв'язках.

Семінарське заняття 7

Зіставний синтаксис

1. Зіставний синтаксис. Метод транспозиції.
2. Словосполучення. Критерії зіставного аналізу словосполучень.
3. Речення як об'єкт зіставних досліджень.
 - 3.1. Критерії зіставного аналізу речень.
 - 3.2. Члени речення.
 - 3.3. Порядок слів у реченні.
 - 3.4. Специфіка односкладних речень.
 - 3.5. Заперечні речення в мовах світу. Їх види.
 - 3.6. Актуальне членування речення. Засоби просодики, лексики, синтаксису.

1. Зіставний синтаксис. Метод транспозиції

Якщо порівнювати синтаксис з іншими мовними рівнями, то можна побачити, що мови світу на ньому різняться набагато менше, ніж на інших, хоча і тут існує чимало відмінностей. Це зумовлено тим, що синтаксис безпосередньо пов'язаний зі структурою мислення, нормами комунікації і позначуваною дійсністю. Логічний і комунікативний аспекти синтаксису роблять його універсальною частиною структури мови. Відмінності ж є національно специфічними, стосуються форм і ступеня використання подібних формальних засобів вираження, їх співвідношення і взаємодії, а структура речення часто береться за основу типологічної класифікації мов.

Зіставний синтаксис – розділ зіставного мовознавства, який вивчає спільні і відмінні ознаки граматичної будови словосполучень і речень зіставлюваних мов, а також їх утворення й функціонування.

На сьогодні у мовознавстві не існує загальноприйнятої методики вичленювання структурної моделі синтаксичних одиниць для подальшого їх зіставлення. Мають місце фрагментарні зіставлення конструкцій, які найбільше різняться (напр., односкладні речення та їх відповідники з формально вираженим підметом у мовах, де формальних односкладних речень немає, порядок слів у різних мовах тощо).

Учені, які зробили неоціненний внесок у зіставний синтаксис: І. І. Мещанинов (члени речення як універсальні категорії, ергативні конструкції в мовах різних типів), О. В. Рождественський, Г. П. Мельников, О. Є. Кібрик, Г. О. Климов, французький мовознавець А. Мартіне, американські дослідники Ч.-Е. Базелл, Н. Хомський, польські лінгвісти Т. Мілевський (структура речень у різних мовах) та Є. Курилович (ергативні конструкції) і датський учений В. Брьондаль. Проте зіставні синтаксичні дослідження починалися з відмінкової граматики Ч. Філлмора – методу опису семантики речення як системи семантичних валентностей, через зв'язки дієслова-присудка з ролями, зумовленими значеннями цього дієслова й експлікованими іменними складниками. Пара структур двох мов, незважаючи на поверхневі відмінності, може бути зведена до однієї спільної відмінкової конфігурації; така відмінкова структура називається **tertium comparationis**.

Часто у дослідженнях із зіставного синтаксису використовується **метод транспозиції**, який полягає у перенесення слів і словосполучень із однієї синтаксичної позиції в іншу, напр.: *Туристи закінчили свою подорож* → *Подорожування туристів закінчилось* → *Туристична подорож закінчилася*. Чим більше можливих формальних змін при переході слова або сполучення слів в іншу синтаксичну позицію, тим вища «маневреність» синтаксичної будови мови. Ізолятивні мови, а також аналітичні мови з розвинутою конверсією мають більш маневрений синтаксис, ніж мови синтетичні.

Синтаксис складається з **синтаксису словосполучення** і **синтаксису речення**.

2. Словосполучення. Критерії зіставного аналізу словосполучень

Зіставний аналіз **словосполучень** здійснюється за такими критеріями: 1) спосіб вираження синтаксичних відношень; 2) характер синтаксичних відношень; 3) місце залежного слова щодо головного, стрижневого.

Зіставимо словосполучення укр. та англ. мов.

1. Спосіб вираження синтаксичних відношень. В укр. та англ. мовах способи вираження синтаксичних відношень (типи зв'язку) репрезентовані *узгодженням* (*agreement*), *керуванням* (*government*) і *приляганням* (*paratAxis*). **Узгодження** в роді, числі й відмінку в українській мові представлене широко (*холодний компот, холодного компоту, холодному компоту; літня погода, літньої погоди, літній*

погоди). В англ.м. цей тип підрядного зв'язку є обмеженим, оскільки вона не має категорії роду, в ній також слабо представлені відмінкова система і категорія числа. Узгодження наявне тільки в двох випадках: 1) між вказівним займенником та іменником (*this cup* «ця чашка» – *these cups* «ці чашки», *that lamp* «та лампа» – *those lamps* «ті лампи»); 2) між неозначеним артиклем та іменником (*a pear* – *pears*; у мн. неозначений артикль не вживається). Деякі вчені до узгодження відносять зв'язок між підметом і присудком (*I travel* «Я подорожую», *He travels* «Він подорожує», *They travel* «Вони подорожують», *I was sleeping* «Я спав», *We were sleeping* «Ми спали»), де відбувається узгодження в числі й особі, однак зв'язок між підметом і присудком частіше інтерпретується як координативний зв'язок. В інших випадках в англ. мові узгодження здійснюється не за формальною ознакою, а за семантичною, тобто маємо справу з приляганням (*lovely photo* «чудове фото», *big bottle* «велика пляшка»).

Неоднаковою мірою в укр. та англ.м. представлено **керування**. В англійській мові воно виявляється лише в двох випадках: 1) коли після дієслова йде займенник в об'єктному відмінку (*to send her* «послати їй», *to invite her* «запросити її»); 2) у сполученні іменника з іменником у родовому (присвійному) відмінку (possessive case) (*sister's B-day* «день народження сестри»). Словосполучення типу *to watch the movie*, *to visit a museum*, які відповідають укр. *дивитися кіно*, *відвідати музей* в англ.м., на відміну від укр., представляють не керування, а прилягання.

Найпоширенішим типом підрядного зв'язку між словами в англійській мові є **прилягання**, залежність слова тут виражається позиційно. Словами, які прилягають, в укр. і англ.м., можуть бути інфінітив (*готовий їхати* – *ready to go*), прислівник (*плавати добре* – *to swim well*), в англ.м. ще прикметник (*tasty coffee* «смачна кава»), а в укр. – дієприслівник (*записувати стоячи*).

2. Характер синтаксичних відношень. За характером синтаксичних відношень словосполучення бувають предикативні, атрибутивні, об'єктні, обставинні. Найбільш специфічними є атрибутивні й об'єктні.

Атрибутивні словосполучення. Для укр.м. характерний атрибутивно-препозитивний тип з узгодженням (*зелений дах*, *перші спогади*). В англ.м. йому відповідають словосполучення з приляганням

(*green roof, the first memories*). Виняток: англ. словосполучення з узгодженням у числі (*this girl – these girls, that guy – those guys*).

Атрибутивно-препозитивний тип із керуванням існує тільки в англійській мові: *father's office*. В укр.м. їм відповідають словосполучення «прикметник + іменник з узгодженням» (*батьків офіс*), рідше ідентичні словосполучення, але з постпозицією залежного слова (*офіс батька*).

Тільки для англ.м. характерний атрибутивно-препозитивний тип із приляганням (*cold water* «холодна вода», *my phone* «мій телефон»). Укр. мова відзначається атрибутивно-постпозитивним типом із керуванням (*рукав сукні, декан факультету*). В англ.м. йому відповідають словосполучення «іменник + of + іменник» (*the sleeve of the dress, the Dean of the faculty*). До цього типу належать словосполучення з давальним відмінком (*лист брату*), які відповідають англ. словосполученням «головний іменник + to + залежний іменник» (*a letter to the brother*) і сполучення з орудним відмінком (*поїздка поїздом*), яким в англ.м. відповідають словосполучення «головний іменник + by + залежний іменник» (*a travel by train*).

До атрибутивних типів, яких немає в українській мові, належать нумеральні словосполучення типу *room 10, year 2005, May 5* (пор. укр. *кімната 10, сторінка 20* в укр.м. не є нормативними).

Об'єктні словосполучення. В українській мові поширеним є тип об'єктно-постпозитивних словосполучень із керуванням (*зробити фото, привітати колегу*). В англійській мові подібні словосполучення рідкісні, тому що керування для вираження об'єктного зв'язку майже не використовується. Це випадки, коли після дієслова йдуть в об'єктному відмінку займенники (*to ask him, to tell them* тощо). Якщо об'єктом виступає іменник, то формується словосполучення з приляганням (*to run business, to send an e-mail*).

Специфічними для англ.м. є об'єктні словосполучення, в яких після дієслів зі значенням початку і кінця дії, бажання тощо йде залежне слово, виражене герундієм (*to begin cleaning, to start cooking*).

Об'єктно-прийменникові словосполучення в укр. та англ. мовах мають подібну структуру, тільки в укр.м. наявне керування, а в англ. – прилягання (*просити про допомогу – to ask for help, подякувати за привітання – to thank for congratulations*). Вирізняються англ. словосполучення з непрямым об'єктним зв'язком першого залежного

компонента (*to give Simone a flower*). Вони допускають трансформацію у словосполучення, де першим компонентом є прямий додаток, а другим – непрямий (*to give a flower to Simone*). В українській мові з її вільним порядком слів варіанти *дати що-небудь кому-небудь* і *дати кому-небудь що-небудь* є рівноправними.

Специфічним об'єктним словосполученням в англ. мові є конструкція **Complex Object**: *I like him to laugh; She wants him to come*. Вона ще має назву **accusativus cum infinitivo**, тобто 3.в. з інф. і є характерною для багатьох інд.євр. мов: нім. *Ich sehe ihn durch die Straße gehen* «Я бачу, як він іде вулицею» (*Я бачу його вулицею йому*); ісп. *Veo alejarse a los niños* «Я бачу, як відходять діти» (*Я бачу відходити дітям*). Усі компоненти конструкції мають твердий порядок слів, що не допускає позиційних варіантів. Укр.м. такі словосполучення передаються складнопідрядними реченнями.

Повністю збігаються в укр. та англ.м. лише словосполучення зі структурою V+V у формі Inf: *вирішити допомогти – to decide to help*.

3. Місце залежного слова щодо головного (можливі комбінації). Так, в укр.м. означувальне слово (прикметник, присвійний, означальний, неозначений займенник, порядковий числівник, дісприкметник) йдуть перед означуваним словом (*товстий, твій, якийсь, третій* і т. д. *зошит*), а іменник – після означуваного слова (*берег моря*). В англ.м. залежний прикметник й присвійний займенник стоять у препозиції (*a light room*, варіант *a room light* неможливий). Будь-який іменник, що стоїть перед іншим іменником, утворює атрибутивне словосполучення: *plastic bottle* «пляшка з пластику» – *bottle plastic* «пластик для виготовлення пляшок». Це стосується не тільки англ.м., а й інших, у яких місце залежного слова є фіксованим. У ром. мовах прикметники стоять у постпозиції, за іменниками, узгоджуючись з ними в роді і числі (фр. *une maison chère* «дорогий будинок», італ. *una città grande* «велике місто», ісп. *un hombre bueno* «хороша людина»). До мов із постпозицією означень належить більшість малайсько-полінезійських мов (індонез., малагасійська та ін).

Однак навіть близькоспоріднені мови можуть різнитися порядком розташування означення й означуваного: серед скандинавських мов у швед. і датськ. означення, виражені присвійними займенниками, знаходяться в препозиції до означуваного, а у фарерській, ісланд. та норвез. мовах присвійні

займенники перебувають у постпозиції до свого означуваного. Своєрідною в цьому плані серед слов.м. є польська, в якій означення-прикметник звичайно ставиться після іменника (*język polski*).

3. Речення як об'єкт зіставних досліджень

Речення – одна з основних граматичних одиниць синтаксису; вона протиставляється словоформі та словосполученню за формою, значенням і функцією. Серед учених, що досліджували речення у зіставному аспекті: І. Мещанінов (досліджував структурну будову речень), В. Скалічка (його науковим інтересом був порядок слів у реченні), Дж. Грінберг (розробляв питання порядку членів речення), Й. Андерш (порівнював речення укр. та чес. мов) та ін.

Елементарний абстрактний зразок, за яким будується просте непоширене речення, є його предикативною основою (структурною схемою). Кожна мова має свою систему таких структурних зразків. Окремі зразки в різних мовах можуть збігатися, але системи завжди різняться.

На думку І. І. Мещанинова, основним у побудові речення є передача предикативних відношень, які виражаються граматичним суб'єктом і граматичним предикатом. Отже, типологія синтаксичних систем речення має в своїй основі типові відмінності в парадигматичному розшаруванні інваріантного синтаксичного відношення «суб'єкт – предикат».

В. Д. Аракін запропонував такі критерії визначення специфіки речень у різних мовах: 1) структура речення за складом – односкладні й двоскладні; 2) місце присудка в реченні — абсолютний початок, середина, абсолютний кінець; 3) узгодження/неузгодження підмета з присудком (за особою, родом, числом); 4) препозиція чи постпозиція означення щодо означуваного; 5) фіксований чи нефіксований порядок слів. Якщо зіставити укр. й англ. просте речення за цими ознаками, то виявиться, що типи двоскладних речень є в обох мовах. Відмінність полягає лише в тому, що в англ. мові фіксований порядок слів, а в укр. – вільний: англ. *Next month his relatives were going to move to Cambridge.* – *Наступного місяця його родичі збиралися переїзжати до Кембріджа* / *Його родичі мали намір наступного місяця переїзжати до Кембріджа* тощо. В індоєвроп. мовах словопорядок, як правило, SPO, а в тюрк., япон., перськ. та вірм. мовах присудок стоїть у кінці речення.

В укр.м. маємо узгодження за особою, числом і за родом у мин. часі (*я радію, ви радієте, вона раділа, вони раділи*). В англ.м. узгодження за родом немає; воно наявне лише у 3-ій особі Indefinite і Perfect, і в 1-ій та 3-ій особі Continuous (за особою), а за числом тільки в минулому часі Continuous (*I was sleeping – We were sleeping*). Специфічним для англ.м. є семантичне узгодження в числі: *The family are working in the garden*. Таке узгодження було характерним для давньоукр.м.: *Войско Хмелницкому прибувають* (Літопис Величка). У німецькій мові підмет із присудком узгоджується за особою і числом (*Ich schreibe* «Я пишу», *Du schreibst* «Ти пишеш», *Wir schreiben* «Ми пишемо»), а в норв. і швед.м. узгодження між підметом і присудком узагалі немає.

Оригінальними в англ.м. є двоскладні речення з присвійним займенником у ролі іменної частини присудка (*This bag is hers*), з іменною частиною – прикметником при підметі *it* (*It's dark; It was nice*), яким в укр.м. відповідають односкладні речення; з іменною частиною – кількісними числівниками (*The girl is fourteen*), яким в укр.м. відповідають односкладні речення, при цьому після числівника є обов'язковим слово *років* або *літ*; з іменною частиною – прислівниками *away, in, out, down, up* тощо (*The lecture is over* «Лекція закінчилася»; *The train is in* «Поїзд прибув»), в укр.м. їм відповідають двоскладні речення з присудком-дієсловом, рідше дієприкметником, у минулому часі.

Члени речення, виражені повнозначними словами або словосполученнями, є структурно-семантичними компонентами речення; вони не збігаються у мовах за своєю структурою і за граматичним оформленням. Так, у кавказьких і баскській мовах присудок керує підметом і додатком. У тюрк. мовах додаток оформлюється по-різному залежно від того, чи виражає він відомий (означений) чи невідомий (неозначений) предмет. До складу присудка входить не тільки морфема, що вказує на носія дії, а й морфема адресата дії, внаслідок чого особова форма дієслова-присудка значно складніша, ніж в індоєвроп. мовах. Форма підмета залежить від семантики присудка. Присудок має подвійне керування – керує підметом і додатком.

У мовах номінативної будови (індоєвроп.) підмет завжди стоїть у Н.в., чи, як у швед., норв., датськ. мовах, загальному відмінку, незалежно від того, перехідним чи неперехідним є дієслово. Також в

індоєвроп. мовах можна знайти успадковану з індоєвроп. прамови так звану дативну конструкцію, в якій суб'єкт виражений Д.в.: укр. *Мені подобається. Їм весело*; рос. *Мне холодно*; ісл. *Mer likar* «Мені подобається». У нім., франц., англ мовах їм відповідають номінативні конструкції: нім. *Ich will* «Я хочу»; франц. *Jean a froid* «Жану холодно», буквально *Jean має холод*; англ. *I am cold* «Мені холодно», буквально *Я є холодний*. Однак і в цих мовах збереглася дативна конструкція для вираження морального стану: нім. *Es geföllt mir* «Мені подобається»; франц. *Il me plait* «Мені подобається».

В укр. і рос.м. є конструкції, що нагадують ергативну, де носій дії при перехідному дієслові має форму О.в., а дієслово – форму мин.ч. сер.р. (*Його вбило деревом; Его ранило стеклом*).

У мовах, де немає відмінків, члени речення виражаються за допомогою словопорядку, коли кожен член посідає в реченні певну позицію. С. Д. Кацнельсон звертає увагу, що «Різниця між відмінковими і безвідмінковими мовами полягає лише в способі виявлення вказаних відмінностей: те, що в одних мовах виявляється в парадигмі відмінків, в інших виражається порядком слів або іншими формальними засобами».

Зіставний аналіз членів речення в різних мовах здійснюють за двома критеріями: 1) структурою члена речення (кожен член речення може бути представлений одним словом або словосполученням; з огляду на це розрізняють однокомпонентні і двокомпонентні члени речення); 2) синтаксичним зв'язком (узгодженням, керуванням, приляганням тощо).

Підмет. Для підмета характерні такі ознаки: немаркована форма імені (Н.в., загальний відмінок для індоєвроп. мов), координація з присудком, певна синтаксична позиція (для мов із твердим порядком слів), автономність референції (її незалежність від референції інших іменних членів речення).

І в укр., і в англ.м. підмет буває однокомпонентним і двокомпонентним. В укр.м. узгодження однокомпонентного підмета з присудком є суто граматичним: підмет, виражений формою однини (незалежно від того, скільки предметів він позначає), вимагає, щоб і присудок мав форму однини. Підмет у формі множини вимагає після себе присудка у множині (*делегация прибула, джинси порвалися*). В англ.м. іменники зі значенням множинності (хоч мають форму одн.), можуть поєднуватися з присудком у формі множ. (*The delegation have*

decided; The crew were listening to him). На відміну від укр. підметів, виражених субстантивованими прикметниками, які мають форми одн. і множ., в англ.м. субстантивовані прикметники завжди мають значення множини, яке виражається в артиклі *the: the poor* «бідний» (прикм.) – *the poor* «бідні» (ім.). Для вираження значення одн. необхідно вжити словосполучення *a poor man/person: An old person is helpless – The old are very often helpless*. В укр.м., на відміну від англ.м., узгоджуються з присудком підмети, виражені субстантивованими дієприкметниками та порядковими числівниками м.

І в укр., і в англ.м. підмет може бути вираженим інфінітивом (*Боротись значить жити; To struggle means to live*); в англ.м. підмети також виражаються порядковими числівниками і герундієм (*Smoking is harmful for health; The first is usually the best*).

Специфічною для англ.м. є структура *there + be + іменник*, що йде після дієслова (*There was a dog here*) і структура з *it + інфінітив* або герундій, які йдуть після присудка (*It is wise to act in this way*).

У багатьох мовах підмет став обов'язковим структурним компонентом речення. За відсутності семантичного підмета його позицію займає займенник 3-ої особи: англ. *It rains*, нім. *Es regnet*, франц. *Il pleut*.

Підмет не є універсальною категорією. Є мови, в яких немає підмета (напр., тагальська м.).

Присудок. Розрізняють дієслівний і складений іменний (дієслово-зв'язка + іменник, прикметник, числівник тощо) присудки.

Європ. мови характеризуються наявністю в них простого дієслівного, складеного іменного і дієслівного, складного (подвійного) присудків. Порівняно з укр.м. англ.-а має значно більше дієслів-зв'язок: *to be, to grow, to fall, to turn, to feel, to go, to come, to stand, to keep, to hold, to get, to make* та ін. (*She got tired, He turned pale*). Такі присудки відповідають укр. однокомпонентним дієслівним присудкам.

Англ., нім. і фр. мови є більш дієслівними. В укр. фразі дієслово може опускатися: *Я вдома. Ключі на столі*, що не є властивим західноєвроп. мовам. В англ.м., як у тюркських і баскській, замість дієслів часто вживаються сполучення дієслова з іменником (*to have a rest*), які відповідають однокомпонентному дієслівному присудку в українській мові.

Додаток. І в укр., і в англ. м. додаток є однокомпонентним. Проте в укр.м. додаток керований, а в англ. він прилягає до присудка.

Виняток – особові займенники в об'єктному відмінку (*to invite them, to tell him*), де, як і в укр.м., має місце керування.

Означення. Основна функція означень – уточнення або пояснення підмета і додатка з погляду їх якості, кількості, ознаки чи властивості. Означення разом з означуваними ними членами речення утворюють атрибутивні сполучення. Розглянуті вище типи атрибутивних словосполучень відображають наявні в певній мові типи означень.

Обставини. Обставини відрізняються від інших членів речення тим, що входять до складу речення як сторонні вкраплення, приєднані до нього ззовні, оскільки від валентності предиката вони не залежать. Характеризують вони ціле речення. В українській і англійській мовах є два типи обставин – однокомпонентні й двокомпонентні. Однокомпонентними виступають прислівники (в укр.м. й дісприслівники): *взимку, вечорами, співаючи*, англ. *late, early, immediately* тощо.

Двокомпонентні обставини складаються з двох повнозначних слів (словосполучень), які представляють собою одну семантичну одиницю: *кожного ранку, на другий рік; every day, early in spring*.

Специфіка вживання обставин в укр.м. порівняно з західноєвроп. мовами полягає в тому, що в укр.м. в їхній функції превалюють прислівники і споріднені з ними дісприслівники, а у фр., нім., англ. мовах частіше іменники та прикметники.

Порядок слів у реченні

Порядок слів – важливий показник структури мови, тісно пов'язаний із морфологічною будовою мови. Зіставлення порядку слів у різних мовах допомагає встановити своєрідність їхніх структур.

Розрізняють такі типи порядку слів:

- *прогресивний* (означувальне слово йде за означуваним) і *регресивний* (означувальне слово передує означуваному);
- *контактний* (компоненти знаходяться поруч) і *дистантний* (компоненти роз'єднані іншими словами);
- *вільний* (слова легко міняють свої позиції у висловленні) і *зв'язаний, твердий* (місце слів суворо фіксоване);
- *об'єктивний, або нейтральний* (порядок слів відповідає рухові думки) і *суб'єктивний, або емпатичний* (порядок слів відображає емоції мовця);

- *прямий* (який переважає в певній мові) і *непрямий*, або *інвертований* (який не відповідає звичайному для певної мови порядку).

У зіставних дослідженнях порядку слів слід враховувати: місце службових елементів (артиклів, прийменників, післяйменників тощо), означувальних і означуваних слів; порядок членів речення.

Артиклі в більшості артиклевих мов є препозитивними (нім., англ., фр., ісп., італ., тюркські, угорська, семітські, полінезійські). У болг., макед., румун. і сканд.м. артиклі постпозитивні. У деяких мовах поряд з основним постпозитивним артиклем можливі препозитивні означальні артиклі (алб., швед. мови).

В індоєвроп.м. місце прийменників – перед іменами, а в тюрк., сирийській і вотяцькій мовах – в постпозиції. У прибалт.-фін., перській, нім.й мовах наявні прийменники й післяйменники.

В англ.м. допоміжне дієслово звичайно вживається контактено з основним дієсловом (*My sister has arrived*); в нім.м. його місце залежить від типу речення. У простому реченні воно разом із основним дієсловом утворює рамку (замикання), коли після підмета на другому місці стоїть допоміжне слово, в кінці речення основне дієслово, а між ними – всі інші члени речення (*Der Vater hat dieses Buch gelesen* «Батько прочитав цю книжку»). У питальному реченні допоміжне дієслово на першому місці й разом із основним дієсловом творить абсолютну рамку (*Hat der Vater dieses Buch gelesen?* «Чи батько прочитав цю книжку?»).

У простому двоскладному реченні можливі такі три основні різновиди порядку членів речення: SPO (суб'єкт, предикат, об'єкт), SOP і PSO. Інші можливі типи (POS, OSP, OPS) трапляються дуже рідко (в уельській, малайсько-полінезійських та ін.м.). Мови із порядком слів SPO: укр., ін. слов. мови, англ., нім., голланд., ісланд., фр., ісп. та ін. ром. мови, новогр., албан., фін., естон., в'єтн. та ін. Мови із порядком SOP: тюрк., гінді, бенгалі, нововіrm., фіно-угорські (крім фінської групи), алтайська, китайсько-тибетські, перська, кушитська тощо. Із порядком PSO: кельт.-і, іврит, араб., полінезійська, нахуатл.

Є мови з вільним і фіксованим порядком слів. Так, в укр.м., для якої характерний вільний порядок слів, найпоширенішим порядком є SPO, але можуть реалізуватися всі інші можливі варіанти. У фр. – тільки два (через фіксований порядок слів). Варіативність порядку слів у реченні залежить передусім від будови мови – аналітичної чи

синтетичної. В аналітичних мовах порядок слів суворо фіксований, бо закінчення відсутні, і вільний порядок слів ускладнював би розуміння членів речення і його змісту. Порядок слів наче компенсує відсутність відмінкових закінчень. У синтетичних (флексивних) мовах словопорядок і синтетичні форми виражають синтаксичні функції, таким чином форми змінюваних слів у будь-якій позиції однозначно вказуватимуть на їх синтаксичну функцію. Але існують флексивні мови з суворо фіксованим порядком слів: суч. перська, вірм. – з твердим порядком SOP.

Англійському простому розповідному реченню властивий прямий порядок слів SPO – *The cops caught the criminal in the pub yesterday*. Взаємозаміна підмета і додатка недопустиме. В англ.м. обставина місця звичайно стоїть перед обставиною часу. Обставина часу (*yesterday*) може бути перенесена і на початок речення.

У нім.м. тільки присудок має закріплене місце, що на особливості побудови німецького речення і порядок слів у ньому. У розповідних і питальних реченнях із питальним словом присудок на другому місці (*Sie sprechen deutsch* «Вони розмовляють німецькою»; *Wie sprechen Sie?* «Як розмовляєте Ви?»), а в питальних реченнях без питального слова і в спонукальних реченнях він займає перше місце (*Sprechen Sie deutsch?* «Розмовляєте Ви німецькою?»; *Sprechen Sie deutsch!* «Говоріть німецькою!»). У підрядному реченні дієслово-присудок на останньому місці (*Mein Vater, der Schach spielt, ist sehr aufmerksam* «Мій батько, який грає в шахи, дуже уважний»). Місце інших членів речення в нім.м. не фіксоване: будь-який член речення може передувати підмету в початковій позиції. Завдяки наявності флексії підмет і додаток можуть мінятися місцями. Обставина місця переважно розташована в кінці речення (*Er hat gestern den ganzen Tag im Büro gearbeitet* «Він працював учора цілий день у бюро»). Обставина часу, як і в англійській мові, може займати початкову позицію (*Gestern hat er den ganzen Tag im Büro gearbeitet*). Поширене означення може знаходитися перед іменником (*eine unter meinen Wagen schlafende Katze* «кішка, котра спить під моєю машиною»), а в англійській мові – після означуваного іменника (*a cat sleeping under my car*).

В англ.м. прийменник може бути перед відносним займенником або в кінці речення (*the problem about which John thought* і *the problem*

which John thought about). У німецькій мові можливий лише перший варіант (*das Problem, über das Hans dachte*).

У тюркських мовах підмет стоїть на початку, а присудок у кінці речення, утворюючи рамку, всередині якої знаходяться об'єктні й адвербіальні сполучення (кирг. *Джамалдин мага жакын келип учурашты* «Джамалдин швидко до мене прилетів»).

Порядок слів виконує важливі семантичні та структурні функції: передає послідовність подій; є засобом актуального членування речення, засобом когезії (зв'язку речень у тексті); виступає яскравим емоційним засобом (на перше місце виноситься те, що емоційно важливіше); уточнює зв'язки між членами речення; разом із інтонацією розрізняє граматичні типи речень (питальне, розповідне, спонукальне).

Односкладні речення

На відміну від двоскладних, існують не в усіх мовах. В укр.м. їх багато, а в англ. – ні, оскільки в ній існує тенденція до обов'язкової наявності в реченні підмета, хоч би формального (*It's getting cold; It is interesting*).

Для укр.м. характерні такі односкладні речення:

1) узагальнено-особові з головним членом – дієсловом – у 2 ос. одн. (*Гірко заробиш, солодко з'їси*). В англ. їм відповідають двоскладні речення з підметами *one, we, you* (*You find information more quickly here*);

2) безособові з головним членом – дієсловом – у 3 ос. (*Темніє. Почулося*). в англ. їм відповідають двоскладні речення з підметом *it* або зі структурою *there* + дієслово-присудок + іменник (*It was getting boring; It snowed all weekend*). Унікальними для укр.м. безособові речення з головним членом, вираженим безособовими формами на *-но, -то*; в англ.м. їм відповідають двоскладні речення (*Роботу завершено. The work is done*);

3) неозначено-особові з головним членом – дієсловом – у 3 ос. множ. (*Про це повідомили по радіо*). В англ. їм відповідають двоскладні речення (*The floweres were delivered two hours ago*);

4) інфінітивні речення, тобто односкладні речення з головним членом, вираженим інфінітивом (*Бути добру*);

5) називні (номінативні) речення, в яких головний член виражений іменником у формі Н.в. (*Ранок. Кава. Сендвіч із сиром*). В англ. їм відповідають двоскладні речення з формальним підметом *it*

(*It's a morning*). Сучасна англ.м. відзначається появою в ній називних речень також.

Такі явища властиві й іншим герм., ром. мовам. Формальна двоскладність, наприклад, існує в нім.м. Тут як двоскладні виступають неозначено-особові та безособові речення. У цих типах речень підметом обов'язково є займенники *man* і *es* (*Es war warm* «Було тепло»).

Мало поширеними в нім.м. є безособові речення, що мають конструкцію: д-во в 3 ос. одн. + іменник або особовий займенник у Д.в. (*Mich hungert* «Я голодний», буквально *Мене голоднить*). Такі речення в нім.м. мають синонімічні особові з підметом (*Ich habe Hunger* «Я голодний»). У нім.м. відсутні інфінітивні речення. Укр. інфінітивним реченням відповідають двоскладні речення з дієсловом в особовій формі, часто з модальним дієсловом, оскільки в укр. інф. реченнях здебільшого виражаються модальні значення необхідності, можливості, бажаності, спонукання (*Зачинити вікно?* – *Soll ich das Fenster zumachen?*; *Тобі б відпочити* – *Du solltest ausruhen*).

У фр.м. безсуб'єктні процеси виражаються двоскладними реченнями (*Il pleut* «Дощить»; *Il neige* «Сніжить»). Безпідметова структура притаманна лише імперативним реченням (*Marche!* «Іди!»).

Поширеність в укр. та деяких ін. слов. мовах односкладних і особливо безособових речень останнім часом стала предметом дискусій про їх вплив на мислення і поведінку носіїв цих мов, оскільки дія в безособових реченнях виступає незалежною від людини, особа наче підпорядкована якійсь невідомій зовнішній чи внутрішній силі (*Його морозить. Хотілося свята*). На думку Н. Д. Арутюнової, у таких реченнях проявляється семантика невизначеності, неясності, а також пасивності, але не безвідповідальності. У ром.-герм., у кит. мовах ця семантика виражається у номінативній агентивній конструкції, з суб'єктом – активним діячем. Отже, робить висновок І. О. Голубовська, укр. та рос. є мовами пацієнтної синтактико-типологічної структури, а англ. та кит. мови – агентивної; також ці дві групи мов мають різну етнофілософію.

Щодо питальних речень, то є мови з питальними частками (укр., рос., польс., болг., яп. та ін) і мови без них (англ., нім., фр. та ін.) і мови з інверсією членів речення, переважно присудка (він виноситься на перше місце). В англ.м. на перше місце виноситься допоміжне дієслово (*Does he like dancing?*), у нім. і фр. мовах на перше місце

виноситься дієслово-присудок (*Sprechen Sie deutsch?*; *Parlez-vous français?*).

У мовах із питальними частками частки можуть знаходитися на початку, всередині і на кінці речення: укр. **Чи** ви знаєте *Арестовича?*; болг. *Говорете ли български?*), яп. (*Kore wa hon desu ka?* «Це книжка?»), буквально *Це книжка є чи?*). В укр. і ще деяких слов.м. запитання може виражатися за допомогою інтонації при вільному порядку слів (*Ви читали цю книжку? Читали ви цю книжку? Цю книжку ви читали?*).

У деяких мовах комунікативні типи речення можуть уживатися у невластивій для них функції Так, у функції спонукальних в укр., рос., англ. і фр. мовах можуть вживатися питальні (особливо, питально-заперечні) речення: *Чи не можеш ти говорити голосніше?* (=Говори голосніше); *Can you help me with the printer, please?* (=Help me, please); розповідні речення: *Ти поговориш із ним* (=Поговори з ним).

Важливе значення має вивчення узуальних норм використання тих чи інших типів речень. Одна й та ж ситуація може бути виражена різними способами, але спонтанно мовцями використовується лише 1 певний тип речення. Для англ. і фр. мов характерна орієнтація на 1 особу (мовця). Пор.: укр. (у крамниці) *У нас цього немає*; фр. *Je ne l'ai pas, monsieur* «Я цього не маю, пане».

Вираження заперечення (заперечні речення)

Заперечення є однією з фундаментальних, властивих усім мовам світу смислових категорій. Заперечні речення – це речення з елементом, який вказує, що встановлений між компонентами зв'язок реально не існує або відповідне стверджувальне речення відкидається мовцем як хибне.

Існують речення **загальнозаперечні** (заперечення стоїть перед присудком: *Вона не їсть рибу*) й **частковозаперечні** (заперечна частка стоїть перед будь-яким іншим членом речення: *Я зараз не вдома*), тобто заперечується тільки частина якогось факту. Однак у деяких мовах ця відповідність між формою і змістом порушується. Так, у фр. мові частковозаперечне значення нерідко виражається запереченням перед присудком (частка *ne* може стояти тільки перед д-вом): *Il n'est pas venu tres tard* «Він прийшов не дуже пізно».

Стосовно загальнозаперечних речень усі мови поділяють на **мононегативні** й **полінегативні**. У **мононегативних** мовах (англ.,

нім. тощо) у синтаксичній конструкції можливе тільки одне заперечення: англ. *Nobody has found it* «Ніхто не знайшов цього», нім. *Niemand besucht mich* «Ніхто не відвідує мене».

У **полінегативних** мовах в одній синтаксичній конструкції вживається кілька заперечних елементів: укр. *Я ніколи нікому не скажу жодного слова про це*.

У фр.м. заперечне слово вимагає заперечної частки, однак за відсутності заперечного слова частка підсилюється іншою часткою: *Elle n'est pas venue*. «Вона не прийшла»; *Personne n'est venu* «Ніхто не прийшов». Бачимо, фр.м. є мовою двох заперечень, хоча у розмовному мовленні **не** може зникати, і тоді фр.м. до мононегативних: *Je vois personne* «Я нікого не бачу».

Своєрідним засобом вираження заперечення в укр.м. є займенники *жодний, жоден*, які не мають заперечного префікса: **Жодна** людина не змогла цього зробити.

Отже, мови різняться наявністю в них певних заперечних формантів, різною їх кількістю, типами заперечних моделей, словотвірними формантами для утворення лексем із заперечною семантикою, засобами підсилення й ослаблення заперечення.

Habeo- i esse-конструкції.

Мови світу різняться синтаксичними конструкціями, що служать для передачі семантики «мати, володіти» (так зв. посесивні конструкції). За цими конструкціями мови поділяють на мови, в яких посесивна конструкція будується: 1) з перехідним дієсловом із значенням «мати»; 2) з дієсловом-зв'язкою зі значенням «бути». Перші мови називають *habeo*-мовами (лат. *habeo* «маю, володію»), а другі – *esse*-мовами (лат. *esse* «бути»). До *habeo*-мов належать усі зах.європ. мови: нім. *Ich habe neue Bücher* «У мене є нові книжки»; англ. *I have a car* «У мене є авто».; франц. *J'ai vingt ans* «Мені 20 років». Класичним прикладом *esse*-мов є рос.м.: *У нее есть собака; У них есть бизнес*). Укр.м. займає проміжне становище, оскільки в ній рівноправно функціонують обидві конструкції: *Я маю вільну хвилинку і У мене вільна хвилинка*.

Актуальне членування речення

Актуальним членуванням речення називається членування висловлення на дві частини – тему (відоме, дане, основа) і рему (нове, ядро, повідомлюване). Воно є універсальним явищем комунікативного синтаксису.

Специфічним для мов є не сам процес актуального членування, а як воно виражається, тобто формальні ознаки, що вказують на те, чи певний член речення є темою або ремою.

Для актуального членування речення в мовах світу залучені просодичні, синтаксичні й лексичні засоби.

Просодичні засоби, з яких найуніверсальнішим і найбільш одозначним є інтонація (*Цей вірш написала Ліна Костенко. Ліна Костенко написала цей вірш; Die Tagung dauerte zwei Stunden* «Засідання тривало дві години». *Zwei Stunden dauerte die Tagung*). Логічний наголос (він падає на виділені лексеми) вказує на нове (рему). У мовах із вільним порядком слів (напр., укр.) інтонаційно може виділятися будь-яке слово незалежно від його місця у фразі. У фр.м. логічний наголос може падати лише на слово в кінці синтагми. Для виділення слова логічним наголосом речення треба побудувати так, щоб це слово опинилося в кінці речення. Однак інтонацію використовують лише в усному мовленні. У писемному мовленні на актуальне членування вказують інші засоби (синтаксичні й лексичні), які в усному мовленні взаємодіють із інтонацією.

Синтаксичні засоби: порядок слів, пасивні конструкції та певні типи односкладних речень. Порядок слів є найважливішим власне синтаксичним засобом актуального членування речення. Його важливість залежить від того, яким він є в мові – вільним чи фіксованим. Чим вільніший порядок слів, тим більша його важливість в актуальному членуванні речення. Так, укр.м. з її вільним порядком слів активно використовує для актуального членування просте переміщення будь-яких членів речення (вони зазвичай розташовуються за принципом: спочатку – тема, за нею – рема). У мовах із фіксованим порядком слів це працює по-іншому: у фр.м., де підмет займає перше місце, а дієслово з додатком – друге, щоб поставити в кінцеву позицію певний член речення, необхідно перебудувати речення таким чином, щоб потрібне слово виявилось в кінці речення в функції присудка або другорядного члена, напр., замінити активну конструкцію на пасивну: *Jean a apporte ce gâteau* «Жан приніс цей торт» → *Ce gâteaua ete apporte par Jean* «Цей торт принесено Жаном». Те саме буде справедливим для англ.м.: *Sarah cooks popcorn* → *Popcorn is cooked by Sarah*. Застосовується також трансформація двоскладного речення в безособове або неозначено-особове і використовуються інфінітивні конструкції з *faire* «робити»,

laisser «залишати», *voir* «бачити»: *Les fleurs* (тема) *s'ouvrent de chaleur* «Квіти розкриваються від спеки» → *La chaleur fait ouvrir les fleurs* (рема) «Спека змушує квіти розкриватися».

У нім.м. поряд із елементами вільного словопорядку є елементи твердого порядку слів, що обмежує використання порядку слів для актуального членування речення. Тому порядок слів не може бути використаний для актуального членування присудків, які займають суворо фіксоване місце в реченні; до того ж, фіксоване місце присудка обмежує рухомість інших членів (друге місце, а при складній формі й останнє в розповідних реченнях займає присудок, через що ці місця недоступні для ін. членів речення). Внаслідок цього в нім.м. рема стоїть не на останньому, а на передостанньому місці (*Dieses Gedicht hat Heine geschrieben* «Цей вірш написав Гейне»). Також використовується трансформація активної конструкції в пасивну: *Dieses Gedicht ist (wurde) von Heine geschrieben* «Цей вірш написаний Гейне».

Лексичні засоби. Серед них найпотужнішим засобом вираження актуального членування речення в артиклевих мовах є артикль. Означений артикль є сигналом теми, а неозначений – реми: англ. *The teacher* (тема) *came into the classroom* і *A teacher* (рема) *came into the classroom*; нім. *Durch die Straße ging der Mann* «Чоловік ішов вулицею» і *Durch die Straße ging ein Mann* «Вулицею йшов якийсь чоловік».

До лексичних засобів актуального членування належать також прикметники, займенники, числівники, частки, сполучники: укр. *незнайомий, цей, якийсь, один* тощо; франц. *donc* «же», *notamment* «саме, якраз, особливо», *quant à* «що стосується»; нім. *auch* «також, і», *nicht einmal* «навіть не», *ja, doch* «адже, таж», *nur* «тільки» тощо.

Отже, різниця в актуальному членуванні речення в різних мовах проявляється як у тому, які засоби (просодичні, синтаксичні чи лексичні) для цього використовуються, так і у тому, яку питому вагу кожен з них має у цьому процесі.

Контрольні питання до курсу

1. Предмет зіставного мовознавства, його дискусійні питання. Синонімічні назви предмета.
2. Властивості, що можуть бути виявлені в мові як результат зіставлення її з іншими мовами.
3. Мовний контраст, його сутність. Контрастивний статус мови і його формування.
4. Теоретичне і практичне значення зіставного мовознавства.
5. Місце зіставного мовознавства в системі інших наук (лінгвістичних і нелінгвістичних).
6. Зародження порівняльного мовознавства. Перші вчені і мовознавчі праці із застосуванням контрастивного аналізу.
7. Зіставне мовознавство і лексикографія. Перші багатомовні словники і глосарії.
8. Роль ознайомлення європейських учених із санскритом у розвитку порівняльного мовознавства.
9. Роль праць А. Шлегеля, Ф. Шлегеля, В. фон Гумбольта, Ф. Болла, А. Шлейхера в розвитку зіставного мовознавства.
10. Зіставне мовознавство у ХХ столітті. Роль у його розвитку діяльності і праць Е. Сепіра, Дж. Грінберга, Ш. Баллі, Л. Щерби, Є. Поливанова, учених Празької лінгвістичної школи.
11. Розвиток зіставного мовознавства у другій половині ХХ століття. Погляди на зіставне мовознавство американських і західноєвропейських учених.
12. Внесок українських учених у розвиток зіставного мовознавства.
13. Мовна типологія, її різновиди у сучасному мовознавстві. Ареальна типологія, її сутність.
14. Типологічний, генетичний, ареальний підходи до вивчення мов.
15. Типологія близькоспоріднених мов.
16. Зіставне мовознавство і типологія, спільне і відмінне.

17. Зіставне мовознавство і типологія VS характерологія.
18. Універсологія, її різновиди. Роль універсалій.
19. Мовний тип і тип у мові. Мовні типи в сучасному мовознавстві.
20. Типологічна класифікація мов. Внесок у неї В. фон Гумбольдта, Ф. Боппа, А. Шлейхера, Г. Штейнталя, М. Мюллера, Ф. Містлелі, Ф. Фінка.
21. Типологічна класифікація Е. Сепіра, її переваги.
22. Типологічна класифікація Дж. Грінберга.
23. Типологічна класифікація І. Мещанінова.
24. Принципи застосування індукції й дедукції у зіставному мовознавстві.
25. Зміст і мета зіставного методу. Односторонній і двосторонній підходи у застосування зіставного методу.
26. Мова-еталон, її суть, характеристики, роль. Мова-еталон VS *tertium comparationis*.
27. Зіставні дослідження мов, їх принципи.
28. Зіставний аналіз, етапи зіставного аналізу.
29. Зіставна фонетика і зіставна фонологія.
30. Зіставне дослідження фонологічних систем, його аспекти.
31. Варіювання фонем у різних мовах.
32. Дистрибуція фонем у різних мовах.
33. Принципи зіставлення голосних фонем різних мов.
34. Принципи зіставлення приголосних фонем різних мов.
35. Фонетичні процеси у мовах світу.
36. Ознаки і структура складів у різних мовах. Типи складів.
37. Силабема.
38. Наголос, різні його типи.
39. Інтонація у різних мовах світу.
40. Семантичний принцип у зіставному дослідженні словотвору, його переваги і недоліки.
41. Моделі зіставного дослідження словотвору в сучасній контрактивній лінгвістиці.

42. Словотвірна потенція певних класів слів у різних мовах.
43. Зв'язок словотвору із мовною картиною світу.
44. Аспекти зіставлення морфологічних систем мов.
45. Способи вираження граматичних значень у різних мовах.
46. Специфіка частин мови у різних мовах світу. Зв'язок класифікації слів за частинами мови з мовною картиною світу.
47. Відмінності мов за граматичними категоріями. Зв'язок між типом мови і її граматичними категоріями.
48. Категорія роду, формальні засоби її вираження в різних мовах. Зв'язок між категорією роду і мовною картиною світу.
49. Категорія числа в різних мовах, її структура, значення та способи вираження.
50. Відмінкові системи різних мов.
51. Категорія детермінації, формальні засоби її вираження.
52. Категорія ступенів порівняння у різних мовах.
53. Граматичні часи і часові форми дієслів. Відносний час, його грамеми.
54. Категорія виду, її грамеми. Аспектуальність VS граматична категорія виду.
55. Універсальна теорія стану.
56. Категорія способу.
57. Категорія особи, її грамеми. Особові форми у різних мовах.
58. Прихована категорія.
59. Відмінкова граматики Ч.Філлмора, її переваги в зіставних дослідженнях синтаксису.
60. Параметри зіставлення словосполучень різних мов.
61. Двоскладні й односкладні речення в різних мовах світу.
62. Типи порядку слів у мовах світу. Зіставні дослідження порядку слів.
63. Своєрідність членів речення в різноструктурних мовах.
64. Вирази заперечення в різних мовах. Мононегативні та полінегативні мови.

65. Набео- і esse-конструкції, розподіл індоєвропейських мов між ними.
66. Мови й актуальне членування речень.
67. Принципи повного контрастивного аналізу лексико-семантичних систем мов світу. Шляхи і методи зіставного дослідження лексики.
68. Семантична розбіжність слів-корелятивів різних мов, її різновиди.
69. Слова-символи у міжкультурній комунікації.
70. Виявлення полісемії і синонімії в різних мовах світу.
71. Ознаки зіставлення омонімів у мовах світу.
72. Безеквівалентна лексика, її види.
73. Емоційна лексика у різних мовах.
74. Зіставне вивчення внутрішньої форми слів-еквівалентнів. Зв'язок внутрішньої форми слова з мовною картиною світу.
75. Типи міжмовних семантичних співвідношень у фразеології.
76. Національно-мовна специфіка лексичного складу фразеологізмів. Варіативність фразеологізмів у різних мовах.
77. Національно-мовна специфіка в системних зв'язках фразеологізмів.

Література

1. Алексеенко С. І. Зіставне мовознавство і методика мови. URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/4074/1/>
2. Дубенко О. Ю. Порівняльна стилістика англійської та української мов : посібник для студентів та викладачів вищих навчальних закладів. Вінниця : Нова книга, 2005. 224 с.
3. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов. Вінниця : Нова книга, 2003. 464 с.
4. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. К. : ВЦ «Академія», 2006. 424 с.
5. Левицький А. Е. Порівняльна граматики англійської та української мов. К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2008. 264 с.
6. Приходько А. Концепт у зіставних і типологічних дескрипціях // Наукові записки Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. Вип. 116. С. 404–409.
7. Романишин Н. І. Контрастивна стилістика англійської та української мов : конспект лекцій. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. 144 с.
8. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
9. Тимченко Є. П. Порівняльна стилістика німецької та української мов : посібник для студентів-германістів філологічних та перекладацьких відділень вищих навчальних закладів. Вінниця : Нова книга, 2006. 240 с.
10. Широков В. А., Бугаков О. В., Грязнухіна Т. О. та ін. Корпусна лінгвістика. К. : Довіра, 2005. 472 с.
11. Широков В. А., Любченко Т. П., Шевченко І. В., Широков К. В. Граматичні системи. Феноменологічний підхід. К. : Наук. думка, 2018. 312 с.

Допоміжна

1. Андерш Й.Ф. Проблема мовних універсалій у сучасному американському мовознавстві / Й. Ф. Андерш // Мовознавство. 1975. № 3. С. 21–29.
2. Аркадьєв П. М. Падежи в языках мира. URL : <https://inslav.ru/images/stories/people/arkadiev/Arkadiev>
3. Березенко В. М. Порівняльна типологія англійської та української мов (практикум) : Навч. посібник. К. : Вид. центр КНЛУ, 2017. 122 с.
4. Верба Л.Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов. Посібник для перекладацьких відділень вузів. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 160 с.
5. Близнюк К. Р. Лексико-семантичне поле "патріотизм" в українській, англійській і польській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.філол.н. / Близнюк Катерина Ростиславівна ; [наук. кер. Лучик А. А.] ; Міністерство освіти і науки України, Донецький національний університет ім. Василя Стуса. Вінниця, 2019. 20 с.
6. Гаценко І. О. Типологічне зіставлення ономапопей у сучасному мовознавстві / І. О. Гаценко // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. 2009. Вип. 16. С. 129–135.
7. Жлуктенко Ю., Бублик В. Контрастивна лінгвістика : Проблеми і перспективи // Мовознавство. 1976. № 4. С. 3–15.
8. Жлуктенко Ю. О. Контрастивний аналіз як прийом мовного дослідження // Нариси з контрастивної лінгвістики. К. : Наукова думка, 1979. С. 5–11.
9. Жлуктенко Ю. О. Порівняльна граматики української та англійської мов / Ю. О. Жлуктенко. К. : Рад. шк., 1960. 276 с.
10. Зеленцова М. Г. Аналіз фразеологічних номінацій концепту Гроші (на матеріалі фразеологізмів та прислів'їв української, російської і англійської мов) / М. Г. Зеленцова // Лінгвістичні дослідження. 2011. Вип. 32. С. 61–68.
11. Іваненко Н.В. Добро в англійській та українській мовних картинах світу. Монографія. Кіровоград: "Код", 2008. 200 с.
12. Іванів Р. О. Концепт "Серце" як компонент концептосфери "Людина" та його реалізація у германських і слов'янських мовах (на матеріалі англійської та української фразеології) / Р. О. Іванів //

Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер. : Філологічна. 2012. Вип. 24. С. 94–96.

13. Канова Л. П. Концепт "УСПИХ" в англійській та українській мовних картинах світу / Л. П. Канова // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. 2012. Вип. 17. С. 60–65.

14. Кантур К. О. Антропосемічна евфемія в концептуальному макрополі "Вік та стан здоров'я людини" (на матеріалі англійської, французької, української та російської мов) / К. О. Кантур // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. 2013. № 9(1) . С. 228–234.

15. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство: історія становлення і розвитку // Мовознавство, 2006. № 2–3.

16. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство: методи, принципи, аспекти й рівні дослідження // Мовознавство, 2006. № 4. С. 34–51.

17. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі // Дивослово. 2003. № 5. С. 24–29.

18. Лебедева Н. А., Бевзо Г. А., Малінська Г. Д. Порівняльна лексикологія української та англійської мов // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика. 2022. Том 33 (72). № 2. Ч. 2. С. 45–52.

19. Лучик А. А. Компонентний аналіз у зіставних дослідженнях лексичних одиниць // Сучасні дослідження з іноземної мови. Зб. наук. праць Вип. 7. Ужгород: ТОВ «Папірус -Ф», 2009. С. 258–262.

20. Лучик А. А. Національно-специфічне у зменшувально-пестливих та збільшувано-згрубілих прикметниках української і польської мов // Слов'янський вісник : Збірник наукових праць. Серія "Філологічні науки". Вип. 8. Рівне : РІШКСУ, 2009. С. 106–110.

21. Лучик А. А. Українське зіставне мовознавство: стан і перспективи //Мовознавство. 2014. № 6. С. 31–39.

22. Лучик А. А. Типологія відсубстантивного словотворення іменників на позначення істот в українській і польській мовах //Мовознавство, 2008. № 6. С. 34–40.

23. Лучик А.А. Семантика прислівникових еквівалентів української і російської мов. К., 2001. 218 с.

24. Мизин Т. О. Вербалізація концепту weather / погода в англійській та українській мовних картинах світу / Т. О. Мизин //

- Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка . 2013. Вип. 2. С. 115–118.
25. Ожоган А. В. Семантика і валентна структура предикатів руйнування в німецькій та українській мовах: : Автореф.. дис. к.філол.н. Львів, 2010.
26. Пособчук О. О. Структурні особливості приєднаних еквівалентів слова в українській, німецькій та іспанській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Пособчук Оксана Олександрівна ; К. : ун-т ім. Бориса Грінченка. К., 2016. 20 с.
27. Рижкіна А. О. Концептуальний аналіз репрезентації концепту "сім'я" в китайській, англійській та українській мовах / А. О. Рижкіна // Вісник Дніпропетровського університету. Сер. : Мовознавство. 2014. Т. 22, вип. 20(2). С. 148–152.
28. Семегин Т. С. Зіставна концептологія : сучасний стан і перспективи // *Studia Linguistica*. 2009. Вип. 2. С. 336–342.
29. Сербез І. В. Засоби вербалізації жіночої концептуальної метафори в англійській, італійській та українській мовних картинах світу / І. В. Сербез // *Лінгвістика ХХІ століття*. 2014. С. 136–149.
30. Собков Ю. В. Типологія криптонімів англійської та української мов : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.17 / Юрій Вікторович Собков ; Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2008. 20 с.
31. Тимченко Є. П. Порівняльна стилістика німецької та української мов. Вінниця : Нова книга, 2006. 240 с.
32. Чернишенко І. А. Порівняльний аналіз структурної моделі концептів РОБОТА/WORK в етнічній свідомості носіїв української та англійської мов / І. А. Чернишенко // *Психолінгвістика*. 2011. Вип. 8. С. 160–167.
33. Fillmore Ch. The case for case // *Grammatical relations*. N.-J. 1977. P. 59–81.
34. Fodor J. *The language of thought*. Cambridge (Mass), 1975.
35. König E. *Transformational Grammar and Contrastive Analysis* // *University of Stuttgart PAKS Project*. 1970. № 6. P. 43–59.
36. Taylor J. *Linguistic categorization*. Oxford : Oxford University Press, 1995.

Довідкова

1. Голянич М. І., Стефурак Р. І., Бабій І. О. Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія / за редакцією М. І. Голянич. Івано-Франківськ : Сімік, 2011. 272 с.
 2. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
 3. Струганець Л. В. Культура мови: Словник термінів. Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2000. 88 с.
 4. Українська мова / Відп. ред. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко : [енциклопедія]. К. : Вид-во «Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. 833 с.
 5. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. К. : Либідь, 2001. 224 с.
 6. Українсько-англійський словник лінгвістичної термінології / Л.В. Коломієць, О.Л. Паламарчук, Г.П. Стрельчук, М.В. Шевченко. К. : Освіта України, 2013. 455 с.
- Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманіт. дисциплін та гуманіт. інформатики / І. Б. Штерн ; Міжнародний фонд "Відродження". К. : АртЕк, 1998. 335 с.